

ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΘΕΟΤΟΚΗ
ΛΟΓΟΙ ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΓΙΑΝ
ΚΑΙ ΜΕΓΑΛΗΝ ΤΕΣΣΑΡΑΚΟΣΤΗΝ

Εισαγωγή - Σχόλια
Τρύφωνος Τσομπάνη

Θεσσαλονίκη 2013

Προλεγόμενα

Η ενασχόλησή μας με την οργάνωση της μόνιμης έκθεσης παλαιτύπων βιβλίων της Ιεράς Μητροπόλεως Λαγκαδά Λητής και Ρεντίνης, μας επεφύλαξε την ευλογία και την χαρά να έρθουμε σε επαφή με ενδιαφέρουσες παλαιές εκδόσεις βιβλίων, που έπαψαν να κυκλοφορούν εδώ και χρόνια και να ανακαλύψουμε στοιχεία και μαρτυρίες για εκδόσεις και εκδοτικούς οίκους που αγνοούσαμε ή να εντοπίσουμε στοιχεία για τους κατόχους ή και τους δωρητές των βιβλίων από τις σχετικές αφιερώσεις τους. Σε βιβλία δε λειτουργικά, εντοπίζει κανείς ιστορικές στιγμές του χωριού ή της ενορίας, στην οποία ανήκε το βιβλίο, που καταγράφουν λεπτομέρειες από την ιστορία του χωριού, όπως «Σήμερα έφυγαν οι Αεροπόροι...», ή την σειρά γέννησης των παιδιών του Εφημερίου, την ημερομηνία που γεννήθηκε και τέλειωσε το Γυμνάσιο ο υιός του Ιερέα, μέχρι και πόσες οκάδες μαλλί πούλησε ο ευλαβής Λευίτης, που κρατούσε λογαριασμό και κατέγραφε τις συναλλαγές του. Το συγκεκριμένο βιβλίο του Νικηφόρου Θεοτόκη, «Λόγοι εις την Αγίαν και Μεγάλην Τεσσαρακοστήν», έκδοση του Τυπογραφείου του Παναγίου Τάφου των Ιεροσολύμων που πραγματοποιήθηκε στα Ιεροσόλυμα το 1859, ανήκε στον εφημέριο της Ξυλοπόλεως-Λαγκαδά παπα-Δημήτριο Λίμο, και δωρήθηκε προφανώς

στον Πρωτοσύγκελο της Μητροπόλεως αρχιμανδρίτη π. Ευσέβιο Σπουργίτη, ο οποίος με τη σειρά του το δώρησε στο εκθετήριο της Ιεράς Μητροπόλεως Λαγκαδά, Λητής και Ρεντίνης. Δύο σφραγίδες που υπάρχουν με το όνομα του «Ιερομονάχου Φωτίου Γρηγοριάδη, Ιβηρίτη», ίσως να φανερώνουν τον πρώτο κάτοχο του βιβλίου. Στο βιβλίο επίσης υπάρχουν κάποιες προσωπικές μαρτυρίες και καταγραφές της οικογένειας του εφημερίου της Ξυλοπόλεως και κάποιες πληροφορίες για τα δύσκολα χρόνια της Γερμανικής κατοχής όπως: «Σήμερα 31 Δεκεμβρίου 1944, παραμονή του νέου έτους 1945 γράφω ταύτα εγώ ο παπα-Δημήτριος Λίμος. Γενική απελπισία εις όλον τον τετραπέρατον κόσμον επικρατεί, ιδίως στη Ελλάδα μας».

Μετά από την ευλογία του Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Λαγκαδά, Λητής και Ρεντίνης κ. Ιωάννου, τον οποίον ευχαριστούμε από καρδιάς για την άδεια δανεισμού και μελέτης του βιβλίου, θεωρήσαμε σκόπιμο να παρουσιάσουμε στο ευρύ κοινό τους λόγους αυτούς, που δεν είχαν την ευκαιρία να γνωρίσουν την εκδοτική κυκλοφορία των άλλων βιβλίων του Θεοτόκη. Έτσι γίνεται μια σύντομη παρουσίαση της προσωπικότητας του συγγραφέα, της θεματολογίας και του περιεχομένου των λόγων, του ύφους και των πηγών του, καθώς και της ρητορικότητας του Θεοτόκη, που χαρακτηρίστηκε ως ένας από τους επιφανέστερους ρήτορες της εποχής του. Παράλληλα γίνεται μια προσπάθεια ελέγχου των υποσημειώσεων και παραπομπών του συγγραφέα και κάποια απαραίτητα σχόλια, ή συμπληρώσεις βιβλιογραφικές όπου χρειάζεται. Ελ-

πίζοντας ότι συμβάλουμε στην περαιτέρω διάσωση και μελέτη των λόγων του σοφού και ευλογημένου ανδρός, του Νικηφόρου Θεοτόκη, του μακαρίου Αρχιεπισκόπου Αστραχανίου και Σταυρουπόλεως, ευχόμεθα ο Θεός να αναπαύει τον φωτισμένο δάσκαλο του γένους και της Εκκλησία μας εν χώρα ζώντων και να γεύεται την χαρά της Βασιλείας του Θεού, που με τόσο πάθος και πόθο δίδαξε.

Θέλουμε επίσης να ελπίζουμε ότι η παρούσα έκδοση θα βοηθήσει και θα στηρίξει τους ιεροκήρυκες στη διακονία του λόγου και του λαού του Θεού.

Θεοφάνεια 2013
Τρούφων Τσομπάνης

Νικηφόρου Θεοτόκη
ΛΟΓΟΙ ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΓΙΑΝ
ΚΑΙ ΜΕΓΑΛΗΝ ΤΕΣΣΑΡΑΚΟΣΤΗΝ

Εισαγωγή - Σχόλια

Στην έκθεση παλαιτύπων βιβλίων της Ιεράς Μητροπόλεως Λαγκαδά, Λητής και Ρεντίνης, εκτίθεται βιβλίο με τίτλο «Λόγοι εις την αγίαν και μεγάλην τεσσαρακοστήν, μετά και τινων πανηγυρικών, επιφωνηματικών και επιταφίων, συντεθέντες μεν και εκφωνηθέντες παρά ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ ΘΕΟΤΟΚΗ του Κερκυραίου, Εκδοθέντες δε το πρώτον εν Λειψία της Σαξονίας εν έτει σωτηρίω αψξστ' (1766), νυν δε το δεύτερον μετατυπωθέντες κελεύσει του Μακαριωτάτου Πατριάρχου των Ιεροσολύμων κ.κ. Κυρίλλου, εις κοινήν των ορθοδόξων ωφέλειαν. Εν Ιεροσολύμοις, εκ του τυπογραφείου του Παναγίου Τάφου, ΑΩΝΘ', (1859). Το βιβλίο σχήματος 14x22, με δερματόδετο εξώφυλλο, προσφέρθηκε στην Μητρόπολη από τον αρχιναδρίτη π. Ευσέβιο Σπουργίτη, από ότι φαίνεται δε από τις χειρόγραφες σημειώσεις με μολύβι που υπάρχουν στα παρασελίδια, πρέπει να ήταν κτήμα του εφημερίου της ενορίας του αγίου Γεωργίου Ξυλουπόλεως-Λαγκαδά του

παπα-Δημήτριου Λίμου (χειροτονήθηκε το 1927), ο οποίος όμως το είχε κληρονομήσει ή πήρε ως ευλογία από τον Αγιορείτη Ιερομόναχο, Φώτιο Κ. Γρηγοριάδη-Ιβηρίτη, όπως προκύπτει από τις δύο σφραγίδες που υπάρχουν στο βιβλίο στις σελ. ιζ' και 125. Στην πρώτη σελίδα του εσωφύλλου, υπάρχει η σφραγίδα του Πατριαρχικού τυπογραφείου του Παναγίου Τάφου με το μονόγραμμα του Πατριάρχη «Κύριλλος Πατριάρχης Ιεροσολύμων» 1855, και παρακάτω «πράξις τυπογραφείου αριθμ. 37».

Πρέπει να υπογραμμίσουμε ότι το βιβλίο αυτό ήταν η πρώτη κηρυκτική αλλά και εκδοτική προσπάθεια του Θεοτόκη, που όπως γράφει και ο εκδότης, ήταν το πρώτο βιβλίο του που εκδόθηκε στη Λειψία το 1766. Μετά ακολούθησε το Κυριακοδρόμιο, βιβλίο που έμελε να σημαδέψει την διακονία του κηρύγματος στην τουρκοκρατούμενη Ελλάδα¹.

1. Βλ. σχετ. ΔΙΟΒΟΥΝΙΩΤΟΥ Κ., *Νικηφόρος Θεοτόκης*, Νέα Σιών 1913, σ. 418. ΚΟΥΡΚΟΥΛΑ Κ., *Η θεωρία του κηρύγματος κατά τους χρόνους της Τουρκοκρατίας*, Αθήναι 1957, ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΘΕΟΤΟΚΗ, *Λόγοι εις την Αγίαν και Μεγάλην Τεσσαρακοστήν*, εισαγωγή, Μουρούτη-Γκενάκου Ζωή, εκδ. Τήνος, Αθήναι 1968. ΓΟΥΣΙΑΗ Α., «Ο Νικηφόρος Θεοτόκης ως φυσικός επιστήμων και Εκκλησιαστικός Ρήτωρ», στο *Γρηγόριος Παλαμάς*, τ. ΝΔ-ΝΕ, (1971-1972) σσ. 508-514. ΚΟΥΡΚΟΥ Ε., *Νικηφόρος Θεοτόκης*, Αθήναι 1973. ΣΤΟΓΙΑΝΝΟΥ Β., «Κυριακοδρόμια και κήρυγμα», στο *Γρηγόριος Παλαμάς*, τ. Ξ, σσ. 171-186. ΜΟΥΡΟΥΤΗ-ΓΚΕΝΑΚΟΥ Ζ., *Ο Νικηφόρος Θεοτόκης και η συμβολή του εις την παιδείαν του Γένους* (διδ. διατριβή) Αθήναι 1979. ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΣ Ν., *Η παιδεία στην Τουρκοκρατία*, Θεσσαλονίκη 1998 και ΜΠΟΡΟΒΙΛΟΥ Γ., *Η Ορθόδοξη κηρυκτική γραμματεία*

Ο Νικηφόρος Θεοτόκης ήταν ίσως ο πιο ξεχωριστός και αξιολογότερος κληρικός της προεπαναστατικής Ελλάδος. Ο Νικηφόρος (κατά κόσμον Νικόλαος), γεννήθηκε στην Κέρκυρα το 1731. Η ευγενική καταγωγή του και η καλή οικονομική κατάσταση της οικογενείας του, έδωσε την δυνατότητα στον πατέρα του Στέφανο Θεοτόκη να δώσει στον γιό του καλή αγωγή και μόρφωση. Τα πρώτα γράμματα τα άκουσε στην Κέρκυρα με δασκάλους τον Αντώνιο Κατήφορο και τον ιεροδιδάσκαλο Ιερεμία Καββαδία, στη συνέχεια δε μετέβη στην Ιταλία στα πανεπιστήμια της Πάντοβα και της Μπολώνια, όπου άκουσε τους σοφούς δασκάλους της εποχής να διδάσκουν φιλοσοφία, φυσική, μαθηματικά. Εκεί έμαθε τα λατινικά, την γαλλική, την ιταλική και την ρωσική γλώσσα². Όταν επιστρέφει στην Κέρκυρα, το 1754³, ξεκινάει διδάσκοντας όσα διδάχτηκε και έμαθε στην Ιταλία, με πόθο να μορφώσει τους νέους της πατρίδας του. Αποφασίζει να ιδρύσει σχολείο που να παρέχει ανώτερη μόρφωση και αρχικά παραδίδει μαθήματα στο σπίτι του. Το 1758 σε συνεργασία με τον δάσκαλό του Ιερεμία Καββαδία οργάνωσαν το «Κοινόν φροντιστήριον», όπου αρχίζουν τη διδασκαλία. Η διδασκαλία των θύραθεν μαθημάτων, φυσική, φιλοσοφία,

κατά τον ΙΗ΄ αιώνα, οι έντυπες συλλογές (διδ. διατριβή), Θεσσαλονίκη 2001.

2. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΘΕΟΤΟΚΗ, *Λόγοι εις την Αγίαν και Μεγάλην Τεσσαρακοστήν*, εισαγωγή Μουρούτη-Γκενάκου Ζωή, εκδ. Τήνος, Αθήναι, 1968, σ. 17 (στο εξής ΜΟΥΡΟΥΤΗ, εισαγωγή).

3. Όπ.π., σ. 8.

μαθηματικά, αστρονομία, προσδίδουν στον Νικηφόρο τη φήμη του νεωτερικού δασκάλου, με καλές σπουδές στη Δύση, αλλά με πνεύμα, ανατολικοστραφές. Δέχεται σε κάποια φάση την πρόσκληση του Πατριάρχη να αναλάβει την διεύθυνση της Αθωνιάδος, η οποία είχε πρόβλημα λειτουργίας μετά την αποχώρηση του συντοπίτη του Ευγένιου Βούλγαρη⁴. Το 1762 ενδύεται το αγγελικό σχήμα και μετονομάζεται σε Νικηφόρο, ξεκινώντας έτσι μια νέα πορεία στη ζωή του και αρχίζοντας το πνευματικό πλέον έργο στην εκκλησία, παράλληλα με το διδασκαλικό στα εκπαιδευτήρια της εποχής. Η στροφή του στη θεολογία και η ενασχόλησή του με το πρακτικό ποιμαντικό έργο, κάνει τον σοφό ιερομόναχο-διδάσκαλο, να ξεχωρίσει για τις αρετές του λόγου και τη σοφία του και να αποκτήσει τον τίτλο του λαμπρού εκκλησιαστικού ρήτορα. Η φήμη αυτή τον συνοδεύει ως την Κωνσταντινούπολη όπου έρχεται ως προσκεκλημένος του λόγιου Πατριάρχη Σαμουήλ Χατζερί, ο οποίος του ανέθεσε το έργο του Ιεροκήρυκα της Μεγάλης Εκκλησίας⁵. Οι δύο πατριαρχίες του Σαμουήλ, συμπίπτουν με ένα φιλεκπαιδευτικό κλίμα, τόσο στην Κωνσταντινούπολη, όσο και στην υπόδουλη Ελλάδα. Ήδη από την Κωνσταντινούπολη είχε περάσει ο Ευγένιος Βούλγαρης και είχε αφήσει φήμη λαμπρού και φωτισμένου δασκάλου, το δε κενό που άφησε στη Πατριαρχική Σχολή φάνταζε δυσαναπλήρωτο. Δεν είναι βέβαιο αν δίδαξε στη Πατριαρχική Σχολή, αν του προ-

4. Όπ.π., σ. 17.

5. ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΚΑΙ ΗΘΙΚΗ ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑ(ΘΗΕ) τ. Θ', σ. 487.

τάθηκε η διεύθυνση ή όχι, πάντως σε σύντομο διάστημα βρίσκεται στη Μολδαβία και διευθύνει την εκεί ονομαστή σχολή του Ιασίου⁶. Το διάστημα αυτό συντάσσει το έργο του «Σειρά ενός και πενήκοντα υπομνηματιστών εις την οκτάτευχον και τα των Βασιλειών», το οποίο εκδόθηκε αργότερα στη Λειψία⁷. Το 1770 συναντάται στη Λειψία με τον Ευγένιο Βούλγαρη, ο οποίος τον φέρνει σε επαφή με τους πανεπιστημιακούς κύκλους της πόλεως⁸. Το διάστημα αυτό ασχολείται με την έκδοση των έργων του και το πρώτο έργο που βλέπει εκδεδομένο είναι οι «Λόγοι εις την Αγίαν και Μεγάλην Τεσσαρακοστή» (1766), ενώ αργότερα ακολουθούν το «Πόνημα χρυσούν Σαμουήλ του Ραββί του Ιουδαίου», (1769), μεταφρασμένο από τα λατινικά, από τον ίδιο και είναι έργο που στόχο έχει τον προσηλυτισμό των Εβραίων στην Ορθοδοξία⁹. Το επόμενο έτος εκδίδει με δική του επιμέλεια τα «Ευρεθέντα ασκητικά» του αγίου Ισαάκ του Σύρου, με το οποίο απευθύνεται σε όλους τους μοναχούς, προκειμένου να τους διδάξει το ασκητικό φρόνημα. Το διάστημα που βρίσκεται στη Λειψία, η φήμη του εξαπλώνεται, ως ανδρός πνευματικού και μορφωμένου, και του αναγγέλεται ότι εξελέγει Αρχιεπίσκοπος Φιλαδελφείας με έδρα την Βενετία, στον ιερό ναό του Αγίου Γεωργίου, καθίστατο δε πνευματικός ηγέτης της Δαλματίας. Όμως επειδή η Μη-

6. ΘΗΕ, όπ.π.

7. ΜΟΥΡΟΥΤΗ, *Εισαγωγή*, σσ. 14-18.

8. Όπ.π., σ. 18.

9. Όπ.π., σ. 20.

τρόπολη της Φιλαδελφείας, ήταν υπό την άμεση επιρροή της Ρώμης, ο Νικηφόρος ζήτησε να επιβάλλει του δικούς του όρους, ότι δεν θα υπήρχε δυνατότητα παρέμβασης της Ρώμης στην επισκοπή του. Το άγονο των διαπραγματεύσεων τον οδήγησε να μη αποδεχθεί την εκλογή του¹⁰. Ο ίδιος πιστεύει πως η παπική εκκλησία πίεζε φορτικά το ελληνικό στοιχείο της Βενετίας, οι δύο τελευταίοι δε αρχιεπίσκοποι Φιλαδελφείας, είχαν αφοριστεί, δεδομένου ότι όποιος αναλάμβανε τον θρόνο αυτό θεωρούνταν υποτελής του Πάπα και αποκόπτονταν από την Ανατολική Εκκλησία, η δε ορθόδοξη αυτοσυνειδησία του Νικηφόρου δεν του επέτρεπε κάτι παρόμοιο. Όπως γράφει ο ίδιος στο δάσκαλό του Ιερεμία Καββαδία, παραπονούμενος, ότι οι επίτροποι της Βενετίας προσπάθησαν να τον παραπλανήσουν για να δεχθεί τους όρους της Ουνίας και ότι το καλό του έθνους τον οδηγεί να μη αποδεχθεί την εκλογή του¹¹.

Το επόμενο διάστημα της ζωής του Νικηφόρου περιβάλλεται από ένταση, δεδομένου ότι επανέρχεται στο Ιάσιο και αναλαμβάνει εκ νέου τη σχολαρχία της σχολής, μια και ο φίλος του Γρηγόριος Γκίκας ξαναγίνεται ηγεμόνας της Μολδαβίας. Όμως ξαναφεύγει από τη Μολδαβία και τώρα μάλλον μετά την επιστολή του Ευγενίου Βουλγάρεως, όπου του ανακοινώνει την εκλογή του σε αρχιεπίσκοπο Σλαβινίου και Χερσώνος, στην οποία μένει

10. Βλ. σχ. ΜΟΥΡΟΥΤΗ, όπ.π. σσ. 22-24 και ΚΟΥΚΟΥ, όπ.π., σσ. 51-52.

11. ΜΟΥΡΟΥΤΗ, όπ.π., σ. 36.

μέχρι το 1786, γιατί κατόπιν τοποθετείται αρχιεπίσκοπος Αστραχανίου και Σταυρουπόλεως, την οποία διαποιμαίνει μέχρι του 1792, οπότε και παραιτείται. Έκτοτε, εφησυχάζει στη μονή του αγίου Δανιήλ στη Μόσχα μέχρι του θανάτου του, στα 1800. Όλο αυτό το διάστημα της δράσης του ο Θεοτόκης, γράφει, διδάσκει, νουθετεί, κηρύττει και στηρίζει το δούλο γένος με όποιο τρόπο μπορεί. Εργάζεται με διπλωματικό τρόπο στη Ρωσία, ώστε να βοηθηθεί η Ελλάδα να αποτινάξει τον ζυγό της, πιστεύει ότι μια νίκη των Ρώσων επί της Τουρκίας, θα συνέβαλλε στην ανασυγκρότηση του νέου Ελληνικού κράτους¹². Διδάσκει πως οι ορθόδοξοι οφείλουν υποταγή και πίστη στους άρχοντες της χώρας όπου φιλοξενούνται, αλλά αυτή η υποταγή αφορά τα θέματα πολιτικής δικαιοδοσίας και όχι πίστεως. Στην πίστη καλεί τους ανθρώπους να μείνουν σταθεροί και εδραίοι, προσπαθώντας με τον τρόπο αυτό να στηρίξει τους Έλληνες της διασποράς¹³.

Ο Νικηφόρος Θεοτόκης αποτελεί αναμφίβολα έναν από τους κυριώτερους εκπροσώπους της πνευματικής Ελλάδος κατά τον 18ον αιώνα. Μπορεί μεν να βρισκόταν μακριά της πατρίδας, αλλά το πνεύμα του ήταν πάντα κοντά στη Ελλάδα και τα προβλήματά της. Φιλομαθής, πολυμαθής, φιλόπονος, άριστος διδάσκαλος και κορυφαίος εκκλησιαστικός ρήτορας, άνοιξε δρόμους στην ελληνική παιδεία και χάραξε όρια πνευτικότητας και ορθοδοξίας. Τα βιβλία του για αρκετά χρόνια γαλουχούσαν

12. Όπ.π., σ. 48 και ΘΗΕ σ. 489.

13. ΜΟΥΡΟΥΤΗ, όπ.π., σ. 43.

την ελληνική νεολαία, και το «Κυριακοδρομίο» του, όπως και οι «Λόγοι εις την Μεγάλην Τεσσαρακοστήν», επανεκδόθηκαν δαπάναις των Ζωσιμάδων και στάλθηκαν σε ενορίες του υπόδουλου γένους για καταρτισμό των πιστών, αποτέλεσαν δε μια από τις σοβαρότερες πηγές για τους ιεροκήρυκες, στηρίζουν δε μέχρι και σήμερα τους διακόνους του άμβωνος και συμβάλλουν στο ποιμαντικό έργο της εκκλησίας μας. Ο Θεοτόκης, γράφει ο Τρεμπέλας, «ακολουθεί πιστώς την Πατερικήν παράδοσιν και προ παντός τον Χρυσόστομον. Καλλιεργεί ιδιαιτέρως την ομιλίαν, ερμηνεύων κατά τμήματα τας περικοπάς των ευαγγελίων και αποστολών...»¹⁴, ο δε λόγος του έχει βιβλικό χαρακτήρα¹⁵. Το υπό μελέτη βιβλίο του Νικηφόρου Θεοτόκη, εκδόθηκε από το τυπογραφείο του Παναγιού Τάφου, το οποίο, όπως γράφει στον πρόλογο της εκδόσεως ο αρχιμανδρίτης Γερμανός Γρηγοράς, ίδρυσε ο Πατριάρχης Κύριλλος «Εν τη πόλει Ιερουσαλήμ τυπογραφείον ουκ ευκαταφρόνητον, εν ω, έχων συμβαίνουσαν αυτώ και την λοιπήν αγιοταφικήν κοινότητα, πολλάς εκδέδωκε και εκδίδωσιν οσημέραι ελληνικάς τε και αραβικάς βίβλους, τινάς μεν τέως ανεκδότους, άλλας δε και εκδεδομένας, τας πάσας δε ψυχωφελείς, ως εικός και σπουδαίας»¹⁶.

14. ΤΡΕΜΠΕΛΑ Π., *Ομιλητική*, εκδ. Σωτήρ, Αθήναι 1976, σ. 120.

15. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ Ι., *Ομιλητική*, Θεσσαλονίκη 1980, σ. 46.

16. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΘΕΟΤΟΚΗ, *Λόγοι εις την Αγίαν και Μεγάλην Τεσσαρακοστήν, εν Ιεροσολύμοις*, εκ του Τυπογραφείου του Παναγιού Τάφου, 1859 σ. ιγ'. Η πρώτη έκδοση που έγινε στη Λειψία το 1766 έγινε με την επιμέλεια και διόρθωση του ιερο-

Στην επανέκδοση αυτή των λόγων, από το τυπογραφείο του Παναγιού Τάφου, προτάσσεται «επίγραμμα εις την βίβλον» του Ιερεμία Καββαδία, ο οποίος ήταν ο πρώτος δάσκαλος του Θεοτόκη στην Κέρκυρα. Σίγουρα η πρόταξη αυτή του επιγράμματος του δασκάλου για το έργο του μαθητή του, είναι ιδιαίτερα σημαντικό και συγκινητικό για τον συγγραφέα και τους εκδότες. Το επίγραμμα έχει ως εξής:

ΕΠΙΓΡΑΜΜΑ ΕΙΣ ΤΗΝ ΒΙΒΛΟΝ ΚΑΙ ΕΙΣ ΤΟΝ
ΑΥΤΗΣ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ, ΣΥΝΤΕΘΕΝ ΠΑΡΑ ΤΟΥ ΕΥΛΑ-
ΒΕΣΤΑΤΟΥ ΚΑΙ ΣΟΦΟΛΟΓΙΩΤΑΤΟΥ ΙΕΡΕΜΙΟΥ
ΚΑΒΒΑΔΙΟΥ, ΙΕΡΟΔΙΔΑΣΚΑΛΟΥ
του εις την Κέρκυραν
ΚΟΙΝΟΥ ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΟΥ ΚΑΙ ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΥ
ΦΙΛΤΑΤΟΥ ΑΥΤΟΥ
της βίβλου συγγραφέως.

«Τηλεκλύτου υιούς Στεφάνου Νικηφόρος Ἦρωσ,
Ἦθεα ευσεβέων τοις δε λόγοις ιθύνει.

Ἡύγασέ τ' ἄρ νόας, ἤυτε φύτλης ὄργια φάνας,
Δείξεσιν αρτακέσι, πειράμασι γλυκέσι.
Ὡς αὐθ' ἠδυεπῆς αγορητῆς Φαιακίης Φῶς,
Οἱ λόγοι τουτί οἱ δε εξακριβούσι σάφα,

Σειρήνων πλήρεις ἰδ' ὕγγων υπερνεφῶν,
Χεῖς θυηφόρος, οὐς γέγραφεν εὐλαβέως.

Τους μελετών προθύμως, λέξειςιας θαύματι, λώστε,
Ατρεκές όττι εμοί αδύ λίαν τελέθει»¹⁷.

Το επίγραμμα αυτό γράφτηκε από τον Καββαδιά με αφορμή την πρώτη έκδοση των λόγων το 1766. Στη συνέχεια ακολουθεί ένα εκτενές προλογικό σημείωμα του Γερμανού Γρηγορά, αρχιμανδρίτου και διευθυντού της Πατριαρχικής Σχολής των Ιεροσολύμων ο οποίος προφανώς επιμελήθηκε την νέα έκδοση¹⁸.

Ο Γρηγοράς θυμάται ότι και η πρώτη έκδοση των λόγων στην Τεσσαρακοστήν, του Θεοτόκη, το 1766, έγινε με την ευλογία και την υποστήριξη του τότε Πατριάρχη Ιεροσολύμων του Παρθενίου και πως η Σιωνίτιδα Εκκλησία, περιέβαλλε τον Θεοτόκη πάντα με έναν ιδιαίτερο σεβασμό, αγάπη και ενδιαφέρον για τα έργα του, λέγοντας πως «ουδείς των τροφίμων της ορθοδόξου εκκλησίας αγνοεί το πανευκλεές όνομα του ιερού συγγραφέως των μετά χείρας λόγων, πλήν ει μη τις τύχοι πάσχων παχυλήν άγνοϊαν μετά δεινής επικωφεύσεως... άπερ εκαλλιγράφησε πολλά και ποικίλης πολυμαθείας ανάπλευα συγγράματα ο αριστοδαίδαλος και γραφικός κάλαμος»¹⁹ και συμπληρώνει παρακάτω: «ποίος ακούοντας τους λόγους του, δεν συγκινείται με την σωτήριο και θεοφιλή συγκίνηση; Ποιος δεν οδηγείται με τον ζήλο του,

17. Όπ.π., σ. α'.

18. Ο Γρηγοράς διετέλεσε εναλλάξ, δύο φορές καθηγητής της Θεολογικής Σχολής της Χάλκης αλλά και του Τιμίου Σταυρού στα Ιεροσόλυμα βλ. σχ. ΘΗΕ τ. 4, σ. 689.

19. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΘΕΟΤΟΚΗ, όπ.π., σ. α'.

υπέρ της αγάπης και τη σωτηρία του πλησίον; Ποιος δεν θαυμάζει τη σοφία των λόγων του, με τους οποίους ερμηνεύει τα θεία λόγια; Ο δε λόγος του πάντα εύσημος και λαμπρός και με έντονο τον μειλίχιο χαρακτήρα του, με τον οποίο έπλεξε αυτόν τον αριστουργηματικό λόγο, ποιος δεν θέλγεται από τις γλυκιές φωνές αυτών των σωστικών σειρήνων ή δεν απαλύνεται η καρδιά του περισσότερο και από το έλαιον»²⁰ και συμπληρώνει λέγοντας την προσωπική του εμπειρία, όταν παίρνει στα χέρια του τους λόγους του Θεοτόκη: «οπότεν μετά χείρας λάβω την πνευματικήν ταύτην βίβλον και εφ' ικανόν προχωρήσω αναγινώσκων, παραυτίκα ο μεν νούς μου άκων ανακαλείται τα των αγίων Βασιλείου και Χρυσοστόμου συγγράμματα, η δε γλώσσα μου αυτοκίνητος υποψιθυρίζει άπερ των δύο τούτων θεοφόρων Πατέρων ημών κριτικώτερον είρηται τω ιερώ και κριτικώ Φωτίω, ώδέ πως ταύτα συνείρουσα “νοημάτων τάξει και καθαρότητι πρώτος αλλ' ουδενός δεύτερος άδεται, πιθανότητος δε και γλυκύτητος και γε λαμπρότητος εραστής, και ρέων τω λόγω, και ώσπερ εξ αυτοσχεδίου πηγάζων το ρείθρον και απλώς εν τε λέξει και συνθήκη και μεθόδω και τη των παραδειγμάτων αφθονία και τη όλη κατασκευή άριστα τας δε τας συγγραφάς υπεστήσατο και θαυμάζειν μοι έπεισι τον τρισμακάριστον εκείνον άνθρωπον, ότι αεί και εν πάσι αυτού τοις λόγοις τούτο σκοπόν εποιείτο, την ωφέλειαν των ακροατών”» και συνεχίζει πως κανέννας

20. Όπ.π.

δεν θα έλεγε πως γράφει υπερβολές ο Γρηγοράς²¹, γιατί αυτή η ίδια εμπειρία τον συνέχει όταν διαβάζει και τα κείμενα των μεγάλων Πατέρων της Εκκλησίας. Και τούτο γράφει, γίνεται γιατί είναι βέβαιον ότι «ο μακάριος Θεοτόκης, πάντας τους θεοφόρους Πατέρας εμελέτα λιπαρώς και εν τοις συγγράμμασιν πάντων ως τις φιλόπονος μέλισσα ηθολόγει, μετά κάλλους και ασφαλείας εξυφαίνον το κηρίον, αλλά κατ' εκλογήν οία τις ζωγράφος άριστος και ευαίσθητος τύπον και υπογαρμμόν και λέγων και συγγράφων και πράττων προέθετο τους δύο εκείνους θεοσόφους άνδρας, τον αστραβή κανόνα της τε συγγραφικής ικανότητας και της ευαγγελικής πολιτείας»²². Γενικά γίνεται φανερό ότι ο Γερμανός Γρηγοράς είναι ενθουσιασμένος από τα έργα και τους λόγους του Θεοτόκη, τόσο τους λόγους της Τεσσαρακοστής που εκδίδονται, με την επιμέλειά του προφανώς, τόσο με το «μελίρρυτον κυριακοδρόμιό του», το οποίο Κυριακοδρόμιο γράφτηκε σε μια εποχή ωριμότητας, όπως και τα άλλα έργα του, τα περί φυσικής, φιλοσοφίας κ.λπ., όμως οι λόγοι στην Τεσσαρακοστή, είναι λόγοι που εκφωνήθηκαν στην νεότητά του και κατά το πρώτο στάδιο της ιερωσύνης του, όταν ακόμα σαν μέλισσα διάλεγε τα άνθη από την θύραθεν επιστήμη και τους ιερούς λόγους των Πατέρων, προκειμένου να διαπλάσει το νούν, την γλώσσα του, την διάνοιαν και το ήθος του²³. Και μάλιστα πρέ-

21. Όπ.π., σ. δ'.

22. Όπ.π., σ. ε'.

23. Όπ.π., σ. στ'.

πει να υπογραμμισθεί ότι τον καιρό που γραφόταν και εκφωνούνταν οι λόγοι, η γλώσσα των Ελλήνων επλανάτω μεταξύ καθαρεύουσας και δημώδους, ο δε Θεοτόκης, όπως και άλλοι ιεροκήρυκες τα εποχής του, προκρίνουν τη απλή γλώσσα του λαού, ώστε να ωφεληθεί ο λαός αμεσότερα²⁴. Ίσως γι' αυτό οι λόγοι του Θεοτόκη, ήταν ένα αγαπητό ανάγνωσμα του λαού και όπως σημειώνει ο Γρογοράς: «οι πατέρες μας, που ήταν ευλαβέστεροι από μας τα τέκνα, και φύλαγαν τις εντολές του θεού με ακρίβεια, μελετούσαν τους λόγους αυτούς και κατ' ιδίαν στα σπίτια τους, όταν ξεκουράζονταν από τις βιωτικές μέριμνες και στην εκκλησία, όταν ερχόταν κάποιος ιεροκήρυκας και έτσι οικοδομούνταν στην πίστη»²⁵. Αυτό που κάνει εντύπωση στον Γρηγορά, είναι ότι ο Θεοτόκης, όπως ο ίδιος ομολογεί στον πρόλογό του, πολλές φορές εσύρετο στον άμβωνα και παραπονείται ότι δεν προλάβαινε να ετοιμάσει τον λόγο του, λόγω του φόρτου εργασίας και διδασκαλίας στο «Κοινόν φροντιστήριο» της πατρίδας του²⁶, παρ' όλα αυτά «η αριστουργηματική του γλώσσα, το σφυρύλατον του συλλογισμού του, το πρέπον των ενθυμημάτων του, και το αδιάσειστο της πίστης του, ήταν τα βασικά του χαρίσματα που από μικρής ηλικίας τον συντρόφευαν μέχρι τα τέλη της επίγειας ζωής του»²⁷.

24. ΜΟΥΡΟΥΤΗ, Εισαγωγή, σ. 14.

25. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΘΕΟΤΟΚΗ, όπ.π., σ. γ'.

26. Όπ.π., σ. στ'.

27. Όπ.π., σ. θ'.

Το βιβλίο αυτό του Θεοτόκη, επισημαίνει ο Γρηγοράς, ήταν για τους χριστιανούς “καλλίρρειθρος πηγή” που αντλούσαν και ξεδιψούσαν πολλοί. Όμως σε κάποια εποχή λίγοι ήταν αυτοί που είχαν την τύχη να έχουν τα βιβλία του Θεοτόκη και να τα μελετούν, εξ’ αιτίας της σπανιότητάς τους, και επειδή λέει «λιμώττομεν ου λιμόν άρτων ουδέ δίψαν ύδατος, αλλά λιμόν του ακούσαι λόγον Κυρίου» όπως λέει ο προφήτης Αμώς (Η΄ 11), η εκκλησία ανέλαβε την ευθύνη της επανεκδόσεως αυτών, «εντρέφοντες τοις λόγοις της πίστεως και της καλής διδασκαλίας» (Α΄ Τιμ. Δ΄, 6).

Έτσι το Πατριαρχείο Ιεροσολύμων, με το τυπογραφείο που ίδρυσε ο Πατριάρχης Κύριλλος το 1755 και ανέλαβε το ιερό έργο της διάσωσης και διάδοσης των συγγραμμάτων σοφών και αγίων ανδρών, όπως του Ευγενίου Βουλγάρεως, των έργων του αγίου Ισαάκ του Σύρου, που επιμελήθηκε ο Θεοτόκης, καθώς και το Κυριακοδρόμιο του ιδίου, έδωσε την δυνατότητα στους πιστούς να μελετούν τα λόγια του Κυρίου, να διαθέτουν την καρδιά τους σε αναβάσεις πνευματικές και να μορφώνουν τον Χριστό στις καρδιές τους με όλη τους τη δύναμη²⁸. Η Εκκλησία γράφει ο Γρηγοράς, «ουδέποτε επαύσατο κεκτημένη εν τοις κόλποις αυτής, τοιούτους θεοφιλείς άνδρας, πατέρας αληθώς και παιδαγωγούς “των εν Χριστώ πενήτων αδελφών” είτε και συγγράφοντες, εστήριζον του αδελφούς, άλλοι δε ωσαύτως φιλάδελφοι και της υγιαινούσης διδασκαλίας προασπισταί θεόλεκτοι, ανεκοίνουν δια του

28. Όπ.π., σ. ιε΄.

τύπου μετά φιλοτιμίας... γινόμενοι ούτω καυτοί διατροφείς της διανοίας ουχ ήττον ή της ψυχής, δωρεάν διανέμοντες τω χριστεπωνύμω πληρώματι»²⁹. Όσον αφορά την ρητορική δεινότητα του Θεοτόκη, τον παρομοιάζει με τον Βουρδαλού (Γάλλο ρήτορα) λέγοντας πως είναι «ο Βουρδαλού της Ανατολής»³⁰. Σχετικά με την εκδοτική δραστηριότητα του Πατριαρχικού τυπογραφείου, ο Γρηγοράς μάς πληροφορεί ότι έκανε αρκετές εκδόσεις που είχαν την ευλογία και την αμέριστη συνδρομή αξίων προκαθημένων της εκκλησίας των Ιεροσολύμων, και μνημονεύει τους Πατριάρχες, Κύριλλο τον Β', «άνδρα εν ζήλω και θερμουργώ αλλά και ακάματο και των καλών προασπιστή»³¹ τον διάδοχό του Εφραίμ, που εξέδωσε τα κείμενα του αγίου Ισαάκ του Σύρου με εισαγωγή του Θεοτόκη, τον Πατριάρχη Αθανάσιο που με δική του δαπάνη εξέδωσε τα Κυριακοδρόμια του Θεοτόκη και βέβαια τον Παρθένιο που είχε συνδράμει στην πρώτη έκδοση των έργων του Θεοτόκη.

Προς αυτόν τον Πατριάρχη Παρθένιο, ο Θεοτόκης αφιερώνει την Α' έκδοση των λόγων του που έγινε στη Λειψία το 1766 και η αφιέρωση αυτή περιλαμβάνεται και στη Β' έκδοση του 1859, από τον τυπογραφείο του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων. Στην αφιέρωση αυτή ο Θεοτόκης μιλά με πολύ σεβασμό και αγάπη προς τον Πατριάρχη Παρθένιο και εξαίρει την ποιμαντική αγωνία του

29. Όπ.π., σ. ιβ'.

30. Όπ.π.

31. Όπ.π., σ. ιβ'.

Παρθενίου για την κατά Θεόν προκοπή και αγωγή του ποιμνίου του. Προσφέρει δε το πόνημά του εν ταπεινώσει πολλή, το οποίο χαρακτηρίζει «ταπεινόν και μικροπρεπές», μπροστά στην «φιλόθεον και όντως ποιμαντική ζωή και πολιτεία» του Παρθενίου³². Υπογράφει ως εξής δε την αφιέρωση: «Της υμετέρας σοφωτάτης και θεοδοξάστου Μακαριότητος,

Ταπεινός δούλος,
Νικηφόρος Ιερομόναχος Θεοτόκης
Ο Κερκυραίος».

Ακολουθεί ο πρόλογος,θα λέγαμε, του συγγραφέως που επιγράφεται «Εις τον φιλάρετον και φιλομαθή αναγνώστην», όπου ο Θεοτόκης κάνει λόγο για το δύσκολο έργο της ρητορικής τέχνης και τα προβλήματα που έχει να αντιμετωπίσει ένας ρήτορας, όχι μόνο στην εκφώνηση του λόγου και στην παράθεση των επιχειρημάτων του, αλλά κυρίως στο αποτέλεσμα του λόγου, αν δηλαδή καταφέρει να πείσει το ακροατήριό του και να κερδίσει θετικές εντυπώσεις. Ακόμα λέει και οι μεγαλύτεροι ρήτορες, δέχτηκαν κάποτε και αρνητικά σχόλια για τους λόγους τους. Ίσως σημειώνει αυτός είναι και ο λόγος που αρκετοί ρήτορες και συγγραφείς, αποφεύγουν να δημοσιεύσουν τους λόγους τους και προτιμούν να χαθούν οι λόγοι τους παρά να δημοσιευθούν. Αυτή τη συστολή και τη σκέψη είχε, εξομολογείται και ο ίδιος ο Θεοτόκης, αλλά «στοχαζόμενος πως οι ευαγγελικοί λόγοι αναγι-

32. Όπ.π. Προς φιλάρετον και φιλομαθή αναγνώστην, χ.αρ.

νωσκόμενοι, ας είναι ελλιπείς εις την ρητορική τέχνη, με όλον ετούτο πολλήν την ωφέλειαν προξενούσιν εις την ψυχήν των αναγινωσκόντων, διότι πολλοί μάλιστα εκ των απλουστέρων αναγινώσκοντες τους λόγους, πολλάκις, αν τύχοι και εξέπεσαν εις καμίαν αμαρτίαν, την μισούσι και διορθώνονται και πάλιν άλλοτε κατορθώνουν καμμίαν αρετήν, αν τύχη και την υστερούνται»³³. Και συνεχίζω λέει πως και ο ίδιος ο ομιλητής που γυμνάζεται στη ρητορική τέχνη, διαβάζοντας τον λόγο, μπορεί να ωφεληθεί από αυτά που διαβάζει και πρώτος να μιμηθεί και να κάνει αυτά που προτείνει στους ακροατές του. Ο λόγος που επίσης, λέει, αποφάσισε να εκδόσει τις ομιλίες του, είναι ότι ενώ έχει ο λαός τη δυνατότητα να μελετά τον λόγο του Ευαγγελίου στο πρωτότυπο κείμενο, υστερεί κατά πολύ στην ανάγνωση κειμένων και λόγων Πατερικών στη απλή και κοινή γλώσσα του λαού, την οποία όλοι κατανοούν. Ακόμα η επιμονή του δασκάλου του Ιερεμία Καββαδία, αλλά και άλλων φίλων του, «ελλογίμων» όπως λέει, έκαμφαν την δειλία του και απεφάσισε να εκδόσει τους λόγους του.

Είναι δε χαρακτηριστικό πως ξεκαθαρίζει εξ αρχής, πως στόχος του δεν είναι να κάνει επίδειξη πνεύματος ή ρητορικής τέχνης ή ο έπαινος για την πολυμάθειά του, αλλά «σκοπός μου είναι η ωφέλεια των αδελφών ημών των ορθοδόξων και όχι ο έπαινος και η δόξα»³⁴. Ζητά δε την επιείκεια των αναγνωστών του για τις όποιες ελλεί-

33. Όπ.π.

34. Όπ.π.

φεις του και σημειώνει πως η καθημερινή φροντίδα του σχολείου και η ετοιμασία της παραδόσεως των μαθημάτων δεν τον άφησαν ποτέ, όπως έπρεπε να αφιερώσει περισσότερο χρόνο στη σύνθεση των λόγων του. Πρέπει να σημειωθεί ότι το «Κοινόν φροντιστήριον» που λειτουργούσε στην Κέρκυρα με την ευθύνη του Θεοτόκη και του Καββαδία, ήταν στην ουσία ένα ιδιωτικό σχολείο, μάλιστα στην αρχή λειτουργούσε στο σπίτι του Θεοτόκη, το οποίο είχε ανάψει το μίσος των Λατίνων κληρικών της Κέρκυρας εναντίον του. Είναι δε άξιο σημειώσεως, ότι ενώ υπήρχαν καταστάσεις μισθοδοσίας για όλους τους διδάσκοντες, το όνομα του Θεοτόκη δεν συμπεριλαμβάνονταν στους αμειβόμενους, διότι δίδασκε δωρεάν³⁵. Στη συνέχεια εξηγεί γιατί οι λόγοι είναι διαρθρωμένοι κατά τον τρόπο αυτό, και γράφει στο τέλος του προλόγου του: «βλέποντας το δεύτερο μέρος των λόγων της πρώτης Κυριακής των νηστειών αφιερωμένον εις την αγίαν Θεοδώραν την Βασιλίδα, μην απορήσεις, ζητώντας την αιτίαν. Η αιτία είναι αύτη. Εις την Κέρκυραν ο λόγος της πρώτης Κυριακής των νηστειών γίνεται πάντοτε εις την εκκλησίαν των Ταξιαρχών, εις την οποίαν ευρίσκεται το σεβάσμιον λείψανον της αγίας Βασιλίδος. Όθεν επειδή το άγιόν της λείψανον εκεί ευρίσκεται και η Βασιλίς αυτή την προσκύνησιν των αγίων εικόνων εσύστησε και εστερέωσε, δια τούτο το δεύτερον μέρος των ειρημένων λόγων, σχεδόν όλον, εις έπαινόν της είναι κατασκευασμένον. Λόγος δε εις την Κυριακήν των Βαΐων δεν είναι,

35. ΜΟΥΡΟΥΤΗ, *Εισαγωγή*, σ. 17.

επειδή λόγος εις αυτήν την Κυριακήν εις την Κέρκυρα δεν γίνεται, διατί την ημέραν εκείνην λιτανεύει ο λαός όλος μετά του θαυματουργού λειψάνου του αγίου Σπυρίδωνος. Ιδού λοιπόν οπού συντόμως όλον τον σκοπόν και το τέλος του βιβλίου ετούτου εφανέρωσα, δια να έχω εγκάρδιον συγγνώμην από τους αναγινώσκοντας»³⁶. Ο Θεοτόκης γνωρίζει ότι η εκδοτική του προσπάθεια είναι μια πράξη που μένει στην ιστορία, σε εποχές που το Γένος και η παιδεία του βρίσκονται σε άσχημη κατάσταση, αυτός τολμά να διδάξει και να κατηγήσει έναν λαό που στενάζει κάτω από τον ζυγό της δουλείας και διψά για τις αλήθειες της πίστης του και μάλιστα σε ένα περιβάλλον ιδιαίτερα εχθρικό, στην περιοχή των Ιονίων νήσων, απέναντι στην ορθόδοξη εκκλησία. Σχετικά είναι νέος ακόμη, σε ηλικία περίπου 35 ετών, ενώ η δραστηριότητά του ως κληρικού μετράει μόνο μια τετραετία. Ίσως γι' αυτό έχει αυτή τη συστολή και την στάση απέναντι στους αναγνώστες του και όπως φαίνεται και στα κηρύγματά του, δείχνει πάντα έναν βαθύ σεβασμό για όλους αυτούς που θα ενσχύσουν και θα μελετήσουν τους λόγους του. Άλλωστε στον πρόλόγό του κι όλας, αποκαλεί τους αναγνώστες του «φιλομαθείς και φιλάρετους». Δεν έρχεται δηλαδή «καθ' υπερβολήν λόγου ή σοφίας» να διδάξει έναν λαό αμαθή, αλλά έναν λαό που είναι αντικείμενο της θείας αγάπης και έρχεται να τον ενώσει με τις ρίζες της πίστεως και τον Θεό πατέρα του.

36. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΘΕΟΤΟΚΗ, όπ.π., σ. ιβ'.

Θεματολογία

Σε ότι αφορά την θεματολογία του, από τον τίτλο του βιβλίου είναι φανερό, ότι οι λόγοι εκφωνήθηκαν σε περίοδο Τεσσαρακοστής. Έτσι χωρίζει τα θέματά του ανάλογα με τις πέντε Κυριακές των Νηστειών και σε τρεις περιόδους, δηλαδή ειμάζουμε ότι οι λόγοι εκφωνήθηκαν περίπου σε μια τριετία ή τετραετία. Δεν υπάρχει κάποια πληροφορία αν η κηρυκτική δραστηριότητα του Θεοτόκη ξεκίνησε ενώ ήταν ακόμη λαϊκός. Είναι γνωστό ότι από τότε που χειροτονήθηκε (1762) τοποθετήθηκε στον Ναό της Φανερωμένης μέχρι το 1765, που έλαβε πρόσκληση από τον Κωνσταντινουπόλεως Σαμουήλ Β΄ και διορίστηκε «Ρήτωρ της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας». Στο κείμενο που δημοσιεύεται υπάρχει μια μικρή εισαγωγή-προϊμιο και ο λόγος διαρθρώνεται σε δύο μέρη και κάποτε σε τρία, όπως για παράδειγμα «ο Λόγος εις το Πάθος» της πρώτης περιόδου.

Αναμφίβολα η έκταση των λόγων είναι αρκετά μεγάλη για να υποθέσουμε ότι εκφωνήθηκαν όπως δημοσιεύονται, διότι θα ξεπερνούσε τα λογικά χρονικά πλαίσια ενός κηρύγματος. Μπορούμε λοιπόν να υποθέσουμε ότι εκφωνήθηκαν σε δύο φάσεις ή σε δύο-τρεις συνεχόμενες χρονικές περιόδους. Η άλλη περίπτωση είναι να εκφωνήθηκαν σε εσπερινές συνάξεις, όπου γινόταν ανάλυση των περικοπών της Κυριακής. Και στις τρεις περιόδους που χωρίζονται τα θέματά του, παρακολουθεί την σειρά των πέντε Κυριακών της Μεγάλης Τεσσαρακοστής, δηλαδή Α΄, Β΄, Γ΄, Δ΄ και Ε΄ Κυριακή των Νηστειών, ακο-

λουθεί ένα λόγος κατά την Μεγάλη Παρασκευή «εις το πάθος του Κυρίου» και στις περιόδους α΄ και β΄ έχει από ένα λόγο στην Κυριακή του Θωμά. Επιπροσθέτως στην έκδοση που σχολιάζουμε, υπάρχουν και άλλοι εννιά λόγοι με διαφορετική θεματολογία από την Τεσσαρακοστή και αναφέρονται π.χ. 1) Λόγος εγκωμιαστικός εις την κοίμησιν της υπεραγίας Θεοτόκου, 2) Λόγος πανηγυρικός εις το γενέσιον του τιμίου Προδρόμου, 3) Λόγος πανηγυρικός του εν αγίοις πατρός ημών Σπυρίδωνος θαυματουργού, 4) Λόγος επιφωνηματικός α΄, εις μοναχήν, 5) Λόγος επιφωνηματικός β΄, εις ομοίαν υπόθεσιν, 6) Λόγος επιφωνηματικός γ΄, εις ομοίαν υπόθεσιν, 7) Λόγος επιφωνηματικός δ΄, εις ομοίαν υπόθεσιν, 8) Λόγος εις την θανήν Σπυρίδωνος Βούλγαρι και 9) Λόγος εις την θανήν Δανιήλ Ιερομονάχου Οικονόμου.

Στην Α΄ περίοδο τα θέματα έχουν ως εξής:

Α΄ Κυριακή των νηστειών. Περί λόγου, ότι ο λόγος του Θεού επιστρέφει τους αμαρτωλούς από την αμαρτίαν, στερεώνει τους εναρέτους εις την αρετήν, αυξάνει εις τους αγίους την αγιότητα.

Β΄ Κυριακή των νηστειών. Περί όρκου, ότι εκείνοι οπού συχνά κάνουν όρκους, είναι δύσκολον να κάνουν πάντοτε όρκους αληθινούς, ή να μην τους αθετήσουν, μα και αληθινού αν είναι οι όρκοι και δεν τους αθετήσουν, με όλον ετούτο αμαρτάνουν όσοι κάνουν όρκους.

Γ΄ Κυριακή των νηστειών. Περί ανωνύμου αμαρτίας, ότι είναι αμαρτία οπού πολλά μας βλάπτει, αμαρτία οπού μας επισωρεύει πολλαίς αμαρτίαις, αμαρτία οπού μας κρατεί πολλά σφικτά δεμένους.

Δ΄ Κυριακή των νηστειών. Περί της των παιδων ανατροφής, ότι από τους γονείς κρέμεται η απώλεια και η σωτηρία των τέκνων τους.

Ε΄ Κυριακή των νηστειών. Περί θείας μεταλήψεως, ότι είναι ανάγκη να μεταλάβωμεν το μυστήριο της θείας ευχαριστίας, ότι είναι ανάγκη να ήμεσθε καθαροί δια να μεταλάβωμεν, ότι είναι δυνατόν να γένωμεν τόσοι καθαροί, όσον είναι αναγκαίον, δια να μεταλάβωμεν αξιοπρεπώς.

Εις την αγίαν και μεγάλην Παρασκευήν. Περί των παθών του Κυρίου ημών Ιησού Χριστού, ότι εις τον καιρόν του ζωηφόρου πάθους, η Θεότης εδοξάσθη από την ανθρωπότητα του Ιησού Χριστού και η ανθρωπότης του Ιησού εδοξάσθη από την Θεότητα και από ετούταις ταις δύο δόξαις καθ' υπερβολήν εδοξάσθη ο Θεός.

Εις την Κυριακήν του Θωμά. Περί φυγής των αιτιών της αμαρτίας, ότι, όταν δεν φεύγωμεν την αιτίαν της αμαρτίας, από το μέρος το εδικό μας, εύκολον είναι να αμαρτήσωμεν από το μέρος του Θεού, δύσκολον να φυλαχθώμεν από την αμαρτίαν.

Περίοδος Β΄

Α΄ Κυριακή. Περί πίστεως, η πίστης ημών, όταν εξετάζεται, ολιγοστεύει και φεύγει, όταν ενεργείται, αυξάνει και περισσεύει.

Β΄ Κυριακή. Περί κατακρίσεως, ότι δεν πρέπει να κρίνωμεν, διατί μας κυριεύουν τα πάθη, διατί μας πλανούν η αίσθησες, διατί ψευδείς είναι οι λογισμοί μας.

Γ΄ Κυριακή. Περί της ματαιότητος των ανθρωπίνων πραγμάτων, ότι τα ανθρώπινα πράγματα πριν να τα απολαύσωμεν και όταν τα απολαμβάνομεν και αφού τα απολαύσωμεν, θλίψεις μας προξενούν.

Δ΄ Κυριακή. Περί κοιλιοδοουλίας, ότι η κοιλιοδοουλία βλάπτει, όχι μόνον την ψυχήν αλλά και το σώμα.

Ε΄ Κυριακή. Περί μετανοίας, ότι εκείνος οπού καρτερεί την ώραν του θανάτου δια να μετανοήση, απομένει αμετανόητος, διατί δεν ηξεύρει να μετανοήσει, διατί, αν ηξεύρη δεν θέλει, διατί αν ηξεύρη και θέλει, δεν ημπορεί.

Εις την αγίαν και μεγάλην Παρασκευήν. Περί των παθών του Κυρίου ημών Ιησού Χριστού, ότι δικαία ήτον η απόφασις οπού έκαμεν η Θεότης δια την ανθρωπότητα του Ιησού Χριστού. Ότι υπερβολικά εστάθη η υπομονή της ανθρωπότητος του Ιησού Χριστού, με την οποίαν υπέμεινε την δικαίαν απόφασιν του Θεού, και ότι από την δικαίαν απόφασιν της Θεότητος και την υπερβολικήν υπομονήν της ανθρωπότητος του Ιησού Χριστού, αφανίσθη η εξουσία του διαβόλου και εβασίλευσεν η βασιλεία του Θεού.

Εις την Κυριακήν του Θωμά. Περί αρετής, ότι η αρετή είναι η αληθινή ευτυχία.

Περίοδος Γ΄.

Εις την Α΄ Κυριακήν. Περί υπερηφανείας, ότι είναι δύσκολον να εγνωρίσει την υπερηφάνειαν και αφού την εγνωρίσει, δύσκολον να την φύγη.

Εις την Β΄ Κυριακήν. Περί προσοχής, ότι ο χριστιανός

με την προσοχήν φυλάττει την αρετήν, όταν την έχει και την αποκτά όταν του λείπει.

Εις την Γ΄ Κυριακήν. Περί υπομονής, ότι είναι αναγκαία και εις τους δικαίους και εις τους αμαρτωλούς.

Εις την Δ΄ Κυριακήν. Περί αγάπης, ότι ο Χριστιανός έχει κέρδος και ανάγκην δια την αρετήν της αγάπης. Κέρδος διατί πολλά ωφελείται όταν την αποκτήσει, ανάγκην, διατί όταν δεν την έχει, χάνει την σωτηρίαν του.

Εις την Ε΄ Κυριακήν. Περί μετανοίας. Θαρρύνονται όσοι δεν θέλουν να μετανοήσουν απελπιζόμενοι, ελέγχονται, όσοι δεν θέλουν να μετανοήσουν τον καιρόν αναβάλλοντες.

Εις την αγίαν και μεγάλην Παρασκευήν. Περί των παθών του Κυρίου ημών Ιησού Χριστού, ότι εις το ζωηφόρον πάθος του Ιησού Χριστού είδεν ο κόσμος υπερβολήν θαυμάτων, υπερβολήν αρετής, υπερβολήν κακίας, την υπερβολήν των θαυμάτων από τον Θεόν, την υπερβολήν της αρετής από τον Θεάνθρωπον, την υπερβολήν της κακίας από τους σταυρωτάς.

Είναι αλήθεια ότι ως προς τη δομή, θα λέγαμε ότι ο Θεοτόκης προτιμά τη μορφή του λόγου, ξεκινώντας από ένα ρητό πάντοτε, πάνω στο οποίο χτίζει το κείμενό του. Έτσι τα ρητά που χρησιμοποιεί οδηγούν τον ομιλητή και κατευθύνουν τον λόγο του, αλλά και οι ακροατές είχαν πάντοτε το θέμα του λόγου ξεκάθαρο στη σκέψη τους. Τα ρητά που χρησιμοποιεί είναι τα παρακάτω:

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Α΄.

Α΄. Απ' άρτι όψεσθε τον ουρανόν ανεωγότα.

Β΄. Ήσαν δε τινές των γραμματέων εκεί καθήμενοι, και διαλογιζόμενοι εν ταις καρδίαις αυτών, τι ούτος λαλεί βλασφημίας;

Γ΄. Απαρνησάσθω εαυτόν.

Δ΄. Πόσος χρόνος εστί, ως τούτο γέγονεν αυτώ;

Ε΄. Διδάσκαλε, θέλομεν, ίνα ό εάν αιτήσωμεν ποιήσεις ημίν.

Λόγος εις το Πάθος, «Νύν εδοξάσθη ο υιός του αν-θρώπου και ο Θεός εδοξάσθη εν αυτώ»

Κυριακή του Θωμά, «Και τούτο ειπών, ενεφύσησε και λέγει αυτοίς, λάβετε Πνεύμα άγιον».

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Β΄.

Α΄. Πιστεύεις; μείζω τούτων όψει.

Β΄. Τι ούτος ούτω λαλεί βλασφημίας;

Γ΄. Τι γαρ ωφελήσει άνθρωπος, εάν κερδήση τον κόσμον όλον και ζημιωθή τη ψυχή αυτού;

Δ΄. Ω γεναιά άπιστος.

Ε΄. Το δε καθίσαι εκ δεξιών μου και εξ ευωνύμων μου, ουκ έστιν εμόν δούναι, αλλ' οισ ητοιμάσατε.

Λόγος εις το Πάθος, «Νυν κρίσις εστί του κόσμου τούτου».

Κυριακή του Θωμά, Ειρήνη ημίν.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Γ'.

Α'. Ίδε αληθώς Ισραηλίτης, εν ώ δόλος ουκ έστι.

Β'. Όστε εξίστασθαι πάντες και δοξάζειν τον Θεόν.

Γ'. Και αράτω τον σταυρόν αυτού και ακολουθείτω μοι.

Δ'. Το πνεύμα το άλαλον και κωφόν, εγώ σοι επιτάσσω, έξελθε εξ αυτού και μηκέτι εισέλθης εις αυτόν.

Ε'. Το καθίσαι εκ δεξιών μου και εξ ευωνύμων μου, ουκ έστιν εμόν δούναι, αλλ' οις ητοιμάσται.

Λόγος εις το Πάθος, «Θεέ μου, Θεέ μου, ίνα τι με εγκατέλειπες;».

Την ίδια πρακτική ακολουθεί ο Θεοτόκης και στους εγκωμιαστικούς, πανηγυρικούς ή επιφωνηματικούς λόγους, όπου πάντα προτάσσει ένα ρητό.

Α'. Εγκωμιαστικός εις την κοίμησιν της Θεοτόκου: «Και είδον και ιδού πλήρης ο οίκος Κυρίου» (Ιεζεκ. κεφ. μδ').

Β'. Πανηγυρικός εις τον τίμιον Πρόδρομον; «Και πολλοί επί τη γεννήσει αυτού χαρήσονται» (Λκ. Κεφ. α').

Γ'. Πανηγυρικός εις τον αγ. Σπυρίδωνα: «Αρεστή γαρ τω Κυρίω η ψυχή αυτού» (Σ. Σολμ. κεφ. δ').

Δ'. Λόγος επιφωνηματικός εις Μοναχήν: «Δός μοι σην καρδίαν» (Παροιμ. Κεφ. κγ').

Ε'. Λόγος επιφωνηματικός εις μοναχήν: «Ο γαρ ζυγός μου χρηστός και το φορτίον μου ελαφρόν εστί» (Μτθ. κεφ. ια').

Στ'. Λόγος επιφωνηματικός εις Μοναχήν: «Δώσω αυτοίς εν τω οίκω μου και εν τω τείχει μου τόπον ονομαστόν, κρείττω υιών και θυγατέρων» (Ησ. νστ').

Ζ'. Λόγος επιφωνηματικός εις μοναχήν: «Ὅς γὰρ θέλει την ψυχὴν αὐτοῦ σώσαι, ἀπολέσει αὐτήν, ὅς δ' ἂν ἀπολέσει την ψυχὴν αὐτοῦ ἔνεκεν ἐμοῦ, εὐρήσει αὐτήν». (Μτθ. Κεφ. ιστ')³⁷.

Στους δύο επιτάφιους λόγους που ακολουθούν, ο Θεοτόκης δεν χρησιμοποιεῖ κανένα ρητό ἢ κάποια θεματική πρόταση, ἀλλὰ εἰσέρχεται ἀμέσως στο θέμα του με κάποιο μικρὸ πρόλογο περὶ του μυστηρίου του θανάτου και του πικροῦ ποτηρίου που κάποτε ὅλοι καλοῦνται να πιούν. Στους λόγους αὐτοὺς βλέπουμε ἕναν Θεοτόκη που δείχνει την ἀνθρώπινη ἀδυναμία μπροστὰ στο φοβερὸ του θανάτου μυστήριον, ἀλλὰ και την ἀνθρώπινη πλευρὰ ἐνὸς πνευματικοῦ ἀνδρα, που μπροστὰ στη σορὸ του πρωτοπαππά της Κέρκυρας Σπυρίδωνος Βούλγαρι, φίλου του και ἀγαπητοῦ προσώπου, δεν διστάζει να ἀναρωτηθεῖ δημοσίως: «ποιὸς ἐζήσε και δεν ἀπέθανε; ἀλλὰ διατί με δρέπανον τόσον ἐξαφνον ἐθέρισας την ζωὴν του; Διατί δεν μας ἔδωσες καιρόν να τον ἐπισκεφθῶμεν εις την ἀσθένειάν του, να τον παρασταθῶμεν εις τον ἀγῶνα του, να ἀκούσωμεν ταις υστεραῖς του διδασκαλίαις; Πρῶτον να πληροφορηθεῖ ἡ καρδιά μας, πως ἤθελες να τον σηκώσεις και ἔπειτα να τον υστερηθῶμεν. Την ψῆς ἦτον υγιῆς, ἐδῶ ἦλθεν εις τους ἐσπερινούς ὕμνους, σήμερον το πρωὶ ὀρθός με εὐλάβειαν ἀνέγνωσε τας ευχάς... τα σπλάγχνα μου ἐπλήγησε και ἀπαρηγόρητα με ἔκαμε να κλαίω»³⁸. Στιγμές ἀνθρώπινες ἀκόμη και για ἕναν ιεροκήρυκα, που

37. Ὅπ.π., *Κατάλογος των λόγων*, σσ. 485-488.

38. Ὅπ.π., σ. 466.

δεν προσπαθεί θεατρικά να δείξει την απόστασή του από τα πράγματα, ως ένας ψυχρός ρήτορας, αλλά αυτή η συναισθηματική του φόρτιση αποφορτίζεται όταν μιλά με αγάπη και σεβασμό για το έργο και την προσφορά του κοιμηθέντος Πρωτοπαπά, και στο τέλος κλείνει με την ελπίδα που πηγάζει μέσα από τον Ευαγγελικό λόγο και κυρίως από τον λόγο του αποστόλου Παύλου, περί της ελπίδος της ουράνιας ζωής³⁹. Από τους λόγους αυτούς η Ζωή Μουρούτη-Γκενάκου, δημοσίευσε στη σειρά «Ορθόδοξος Βιβλιοθήκη» των εκδόσεων «ΤΗΝΟΣ», το 1968, επτά μόνο λόγους, τους οποίους σχολιάζει και παρουσιάζει συνοπτικά την προσωπικότητα του Θεοτόκη.

Οι λόγοι που δημοσιεύθηκαν είναι: α) Περί πίστεως, β) Περί κατακρίσεως, γ) Περί προσοχής, δ) Περί όρκου, ε) Περί παιδων αγωγής, στ) Περί κοιλιοδουλείας, ζ) Περί μετανοίας⁴⁰.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΤΩΝ ΛΟΓΩΝ

Έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον να δει κανείς το περιεχόμενο των λόγων του Θεοτόκη, γιατί και στις τρεις περιόδους που εκφωνούνται, είναι τις ίδιες ακριβώς Κυριακές, αλλά πιθανότατα και στους δύο ίδιους ναούς που υπηρέτησε ως εφημέριος. Η ποιμαντική ευθύνη του Νικηφόρου δεν τον αφήνει να επαναλαμβάνει τα ίδια πράγματα και να παραμένει δέσμιος του λειτουργικού κύκλου των περικο-

39. Όπ.π., σ. 474.

40. ΜΟΥΡΟΥΤΗ, *Εισαγωγή*, όπ.π., σσ. 9-23.

πών, αλλά κάθε φορά βρίσκει νέα θέματα για να παιδαγωγήσει το λαό. Ο λόγος του ξεκινά πάντα από κάποιον ρητό το οποίο δανείζεται από την Ευαγγελική περικοπή και εκεί πάνω οικοδομεί το κείμενο του λόγου του.

Α΄ Περίοδος

Α) Το πρώτο κήρυγμά του είναι «Περί λόγου», όπου με πολύ έντεχνο και διεξοδικό τρόπο προσπαθεί να διδάξει το εκκλησίασμα για την αξία του λόγου και πως η δωρεά του λόγου από τον Θεό στον άνθρωπο διαφοροποιεί αυτόν από τα άλογα ζώα. Παίρνει ως αφορμή από τον Ιωάννη κεφ. Α΄ τον στίχο 52, «Απ' άρτι όψεσθε τον ουρανόν ανευγότα», και σημειώνει πως τελικά αυτό που ανοίγει τις πύλες του ουρανού στον άνθρωπο είναι η δύναμη του λόγου του Χριστού η οποία την ημέρα της Πεντηκοστής κατέρχεται υπό μορφή πύρινων γλωσσών που θέρμαναν, φώτισαν και κατέκαυσαν κάθε κακό. Μέσα από μια σωρεία παραδειγμάτων και επιχειρημάτων από την Παλαιά και Καινή Διαθήκη καθοδηγεί το λαό στο να προστρέχει στο κήρυγμα, άσχετα με το αν ο ομιλητής είναι Απόστολος, Χρυσόστομος ή ένας απλός αμαρτωλός λευίτης. Γιατί λέει τι σημασία έχει «εφ' όσον η γη που σπέρνομεν είναι καλή και αγαθή και το σιτάρι καλό και διαλεκτό, τι βλάπτει την καρποφορίαν ανίσως ο γεωργός είναι λεπρός;» και συμβουλεύει με τον λόγο του Χριστού «πάντα όσα αν είπωσιν υμίν τηρείτε και ποιείτε» (Ματθ. 23, 3)⁴¹ και το λέει αυτό ο Χριστός στο λαό για τον λόγο

41. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΘΕΟΤΟΚΗ, όπ.π., σ. 7.

των Φαρισαίων, που βέβαια δεν ήταν λόγος δικός τους αλλά λόγος των Γραφών. Ο λόγος του Θεού καρποφορεί σε κάθε άνθρωπο ας είναι σκληρός, όσο κι είναι, ας είναι γεμάτος αμαρτία, στο τέλος πείθεται και κάνει ό,τι θέλει ο Θεός, όπως ακριβώς συνέβη στη ζωή πολλών αγίων που δεν είχαν άμεμπτη ζωή, προτού ακούσουν το λόγο του Χριστού⁴². Τέλος συνδέει το λόγο του με την αναστήλωση των εικόνων, που τιμάται την Α΄ Κυριακή των Νηστειών και λέει πως ο λόγος γίνεται εικόνα και διδάσκει τον λαό, αλλά και τους βασιλείς, όπως η Αγία Θεοδώρα η Αυγουστα, οι οποίοι τελικά γίνονται προασπιστές της πίστεως και της Εκκλησίας.

Β) Το θέμα της Β΄ Κυριακής των Νηστειών, είναι «Περί όρκου». Το ρητό που έχει ως προμετωπίδα είναι: «Ήσαν δε τινές των Γραμματέων εκεί καθημένοι και διαλογιζόμενοι εν ταις καρδίαις αυτών, τι ούτος ούτω λαλεί βλασφημίας;» (Μαρκ. 2, 6). Στόχος του Θεοτόκη να πείσει τους ακροατές του ότι ο όρκος είναι αμαρτία με την ίδια βαρύτητα και σοβαρότητα που οδηγεί μακριά από το Θεό, όπως όλες οι αμαρτίες. Η κατάσταση λέει είναι αξιοδόακρυτη και ελεεινή, γιατί μοιάζει με φαρισαϊσμό, να αποφεύγουμε άλλες αμαρτίες δήθεν βαριές αλλά να έχουμε τον όρκο ως καθημερινή ενασχόληση. Ακόμη και οι αρχαίοι φιλόσοφοι αγωνίστηκαν να διδάξουν την αλήθεια, αλλά δεν το κατόρθωσαν χωρίς Θεό. Παράδειγμα αποφυγής είναι και ο Πέτρος τη νύχτα της προδοσίας, ο οποίος «ηρνήσατο μεθ' όρκου, ότι ουκ οίδα τον άν-

42. Όπ.π., σ. 100.

θρωπον» (Μτθ. 26. 72), γι' αυτό λέει ο Θεοτόκης πως ο όρκος είναι πλάνη,απάτη και αστοχία, σατανική⁴³. Με πολλά παραδείγματα από την Παλαιά Διαθήκη,την Καινή αλλά και τους Πατέρες της Εκκλησίας ο συγγραφέας μας θεμελιώνει τα επιχειρήματά του με τρόπο άμεσο και πειστικό καθώς με πολύ προσωπικό τόνο διαλέγεται με τους ακροατές του: «τι καρτερείτε λοιπόν; τι άλλο ζητείτε; τι περισσοτέραν παιδευσιν θέλετε; Έ, δια την αγάπην του εσταυρωμένου, όπου εδώ πληγωμένος κρέματα, δια την σωτηρίαν σας, στοχαστείτε αδελφοί, πως με τους όρκους δεν απολαμβάνετε καμίαν ηδονήν, δεν έχετε κανένα κέρδος ... δεν χρειάζεται ούτε νηστείες, ούτε δάκρυα, ούτε αγρυπνίες, στοχαστείτε πόσο εύκολο είναι να δι-ορθωθείτε, φτάνει να το θελήσετε...»⁴⁴ και καταλήγει με κομφό και έξυπνο τρόπο. «Αν θέλετε αδελφοί μου να κάμετε όρκον, να κάμετε, αλλά καθώς επαράγγειλε ο Ιησούς, ο λόγος σας να είναι αληθινός, και βέβαιος ωσάν όρκος, το ναι ναι και το ού ού»(Μτθ. 5,37).

Γ) Την Τρίτη Κυριακή το νηστειών το θέμα του είναι «Περί ανωνύμου αμαρτίας» και έχει ως ρητό του λόγου του το: «Απαρνησάσθω εαυτόν» από τον Ευαγγελιστή Μάρκο Η'κεφάλαιο στίχο 34. Παρομοιάζοντας την Τεσσαρακοστή ως μια οδοιπορία που οδηγεί κάτω από τη σκιά του ζωηφόρου Σταυρού του Κυρίου, με παραστατικό τρόπο διηγείται γεγονότα της Αγίας Γραφής από τη ζωή των προφητών αλλά και χρησιμοποιώντας

43. Όπ.π., σ. 25.

44. Όπ.π., σ. 36.

παραβολές του Χριστού διδάσκει την αρετή του αγώνα κατά του κακού εαυτού και της αμαρτίας, της φιλαυτίας και της φιληδονίας. Ποιά είναι άραγε αυτή η ανώνυμος αμαρτία; αναρωτιέται ο Θεοτόκης. Είναι εντροπή και να την προφέρω ακόμη λέει, και να ειπώ εκείνα που πράττουν οι δούλοι της. Είναι η μητέρα των αμαρτιών, η ρίζα όλων των κακών που και το όνομά της ακόμη προξενεί κακό. Όμως υπάρχει ελπίδα σωτηρίας γιατί απ' αυτήν ελευθερώθηκαν πολλοί και μεγάλοι αμαρτωλοί, όπως η Αγία Μαρία η Αιγυπτία, η Ταϊσία η ασκήτρια, γιατί κατάφεραν να αποφασίσουν την αλλαγή πορείας. Αυτή η ανώνυμη αμαρτία δεν είναι άλλη από την αμετανοησία. Ελάτε λέει ο Θεοτόκης εις τον εαυτό σας και στοχαστείτε τα κακά οπού σας προξανεί, και ιδέτε τον εσταυρωμένον ο οποίος κρέμεται πληγωμένος δια την σωτηρίαν μας... αρματωθείτε λοιπόν, ενδυναμωθείτε και νικήσετε και αρνηθείτε την⁴⁵.

Δ) Η Τετάρτη Κυριακή των Νηστειών έχει ως θέμα «Περί της των παιδων ανατροφής», αντλεί δε το θέμα της από την Ευαγγελική περικοπή της ημέρας (Μάρκου 9, 14-29). Αφού κάνει έναν πρόλογο για τα θαύματα του Ιησού κυρίως σε νέους ανθρώπους, εστιάζει το ενδιαφέρον του στην ανατροφή των παιδιών εξ αιτίας της απάντησης που παίρνει από τον πατέρα του δαιμονισμένου νέου όταν τον ρωτά «πόσος χρόνος εστίν, ως τούτο γεγονός εν αυτώ;» και ο πατέρας απαντά «παιδιόθεν». Την ερώτηση του Χριστού, ο Θεοτόκης την χρησιμοποιεί ως

45. Όπ.π., σ. 56.

ρητό του λόγου του και εκεί πάνω πλέκει τον λόγο του, γιατί θεωρεί ότι αυτό «παιδιόθεν», είναι καθοριστικό για την μετέπειτα ζωή ενός ανθρώπου. Αναφέρεται στη αγωγή των παιδιών στην αρχαία Ελλάδα, στη Σπάρτη και την Αθήνα, στην προσπάθεια των φιλοσόφων να διδάξουν την αρετή, στον αγώνα ανθρώπων της Παλαιάς Διαθήκης να χαλιναγωγήσουν τους νέους, και φτάνει στη εποχή των μεγάλων Πατέρων που ο λόγος τους είναι διαχρονικός και επίκαιρος πάντα. Ιδιαίτερα ο Χρυσοστομικός λόγος που αποκαλεί παιδοκτόνους τους γονείς που δεν παιδεύουν τα παιδιά τους στην αρετή⁴⁶. Τα παραδείγματά του καταγιγιστικά μέσα από την Γραφή, την Ελληνική ιστορία, το Βυζάντιο, τους αρχαίους σοφούς, πραγματικά πείθουν και τον πιο απαιτητικό ακροατή, κυρίως όταν θέτει τους γονείς προ των ευθυνών τους και προ της κριτικής που θα δεχτούν κάποτε από τα ίδια τα παιδιά γιατί δεν τους δίδαξαν την αρετή.

Ε) Στην Πέμπτη Κυριακή των Νηστειών επιλέγει το θέμα «Περί της θείας μεταλήψεως» και από τον Ευαγγελιστή Μάρκο τον στίχο «Διδάσκαλε θέλομεν, ίνα ό εάν αιτήσωμεν ποιήσεις ημίν» (10, 37), είναι η στιχομυθία του Ιησού με τους υιούς Ζεβεδαίου, και την αγωνία τους να καταλάβουν κάποια θέση δίπλα στον Κύριο.

Η απάντηση του Χριστού γνωστή αλλά και γνωστά τα συμπεράσματα της περικοπής, τα οποία ο Θεοτόκης με ποιμαντική τέχνη οδηγεί εκεί που πιστεύει ότι πρέπει να οδηγήσει τους ακροατές του, δηλαδή στην συναίσθηση

46. Όπ.π., σ. 65.

της καθαρότητας και της υπακοής στο θέλημα του Θεού. Ο δρόμος είναι γνωστός που οδηγεί στη σωτηρία κι αυτός είναι η μυστηριακή ζωή, η ένωση με τον άρτο τον μυστικό, τον αμνό του Θεού που δαπανάται για τη σωτηρία του κόσμου. Η δοκιμασία του εαυτού μας είναι η οδός της γνώσεως, η καθαρότητα που ζητεί ο Κύριος δεν είναι ακατόρθωτη, αρκεί να το ζητήσουμε και θα στηρίξει πρώτος τον αγώνα μας. Η μετάνοια, η δεύτερη κολυμβήθρα στη ζωή μας, μας καθαρίζει και μας ετοιμάζει για τον ουρανό, αυτά διδάσκουν οι άγιοι, αυτά βίωσαν οι Πατέρες, αυτά μας άφησαν ως παρακαταθήκη ιερά. Η μετάληψη των μυστηρίων και η αξιосύνη μας γι' αυτή τη δωρεά, καθιστούν τη ζωή μας ένα αιώνιο Πάσχα⁴⁷.

Στ) Ο έκτος λόγος του Θεοτόκη αναφέρεται στο «Πάθος του Κυρίου ημών Ιησού Χριστού». Το Ευαγγελικό ανάγνωσμα της ημέρας από τον Ιωάννη κεφάλαιο 13 και ο στίχος 31 είναι το ρητό του λόγου που επιλέγει ο συγγραφέας μας: «Νυν εδοξάσθη ο Υιός του ανθρώπου και ο Θεός εδοξάσθη εν αυτώ». Εδώ αναφέρεται στη δόξα του Θεού γενικότερα και πως ο Κύριος δοξάζεται στον ουρανό από τις αγγελικές δυνάμεις, αλλά αυτό που δοξάζει τελικά τον Χριστό είναι η μεγάλη Του ταπείνωση και το εκούσιο πάθος Του. Η ταπείνωση θεωρείται από τον Θεοτόκη ως η μητέρα των αρετών, γι' αυτό και οι άγιοι μέσω της ταπεινώσεως μιμούνται στην ουσία τον Θεάνθρωπο Ιησού. Αυτή η ταπείνωση και η υπομονή του Χριστού έδειξε στους αγίους οδόν σωτηρίας. Στη συνέ-

47. Όπ.π., σσ. 94-95.

χεια αναλύει το γεγονός του Πάθους του Κυρίου, μιλάει για τα φαινόμενα της εκλείψεως και του σεισμού, με χαρακτηριστική άνεση και γνώση των φυσικών επιστημών, αναφέρεται στη δημιουργία για να δείξει πως αυτός που έπαθε επί του Σταυρού ήταν ο δημιουργός του κόσμου και αυτού τα ίχνη πρέπει να ακολουθήσει η ανθρωπότητα, προκειμένου να απολαύσει την θεία μακαριότητα⁴⁸.

Ζ) Ο έβδομος και τελευταίος λόγος της α΄ περιόδου εκφωνήθηκε την Κυριακή του Θωμά, η θεματική του είναι «Περί της φυγής των αιτιών της αμαρτίας», το ρητό το λαμβάνει από τον Ευαγγελιστή Ιωάννη κεφ. 20, 22 και ο στίχος πάνω στον οποίο στηρίζεται είναι «Και τούτο ειπών ενεφύσησε και λέγει αυτοίς, λάβετε πνεύμα άγιον». Εδώ ο Θεοτόκος αφού κάνει μια αναφορά στα γεγονότα της Ανάστασης του Κυρίου μιλάει για την φύση του ανθρώπου στην αρετή αλλά και τη ροπή προς το κακό και την αμαρτία. Φέρνει αρκετά παραδείγματα από την Παλαιά Διαθήκη ανδρών που έχασαν τον έλεγχο του εαυτού τους και αμάρτησαν, μιλά για την φοβερή επίδραση της αμαρτίας στον άνθρωπο αλλά φέρνει και παραδείγματα από τη ζωή των αγίων και των ασκητών της ερήμου που πολέμησαν τα πάθη τους με τη χάρη του Θεού. Τελειώνει τον λόγο του με προσευχή στον Κύριο, ώστε να ελεήσει και να στηρίξει τις προσπάθειες των ανθρώπων που θέλουν να μετανοήσουν και να φυτέψει μέσα στις καρδιές τους την επιθυμία της ιεράς μεταλήψεως, και έτσι να ενδυναμωθούν στη φύλαξη των αγίων Του εντολών.

48. Όπ.π., σσ. 123-124.

Β΄ Περίοδος

Κατά τη δεύτερη περίοδο, όπως ο ίδιος την αποκαλεί, των κηρυγμάτων του, τα θέματά του είναι και πάλι διαρθρωμένα ανάλογα με τις πέντε Κυριακές των νηστειών και ακολουθεί ένας λόγος στο Πάθος του Κυρίου και ένας λόγος στην Κυριακή του Θωμά.

A) Η πρώτη Κυριακή έχει ως θέμα της τον «Λόγο περί πίστεως», αντλεί δε το ρητό της από το Α΄ κεφάλαιο του Ιωάννη στίχο 51, «Πιστεύεις; μείζω τούτων όφει» και αναφέρεται στην περικοπή της πρώτης γνωριμίας του Χριστού με τους Φίλιππο και Ναθαναήλ. Και αναφέρεται στην θεωρητική και πρακτική πίστη με την οποία οι άνθρωποι πλησιάζουν και αναζητούν την αλήθεια. Η αναζήτηση του Θεού δεν είναι υπόθεση διανοητική αλλά υπόθεση πνευματικής εμπειρίας και θείας χάριτος. Κανένας άπιστος δεν έγινε πιστός με όσες θεωρίες και αν του δίδαξαν και η αξία της πίστης στηρίζεται στα έργα της πίστεως, που δεν είναι άλλα από τους καρπούς της αγάπης. Η αληθινή πίστη στο Θεό στερεώνεται με την χάρη Του και τα έργα του Θεού πρέπει να γίνουν έργα της ζωής του πιστού, που επιποθεί τον παράδεισο και την Βασιλεία των ουρανών⁴⁹.

B) Κατά τη Δεύτερη Κυριακή των Νηστειών, το θέμα είναι «Λόγος περί κατακρίσεως», το Ευαγγέλιο της ημέρας (Μάρκος, 2, 7) δίνει και πάλι αφορμή στον Θεοτόκη για να ξεκινήσει το κήρυγμά του με το ρητό «Τι ούτος

49. Όπ.π., σ. 159.

ούτω λαλεί βλασφημίας;». Η αφορμή είναι το θαύμα της θεραπείας του παραλυτικού και η φράση του Χριστού πως του συγχωρούνται οι αμαρτίες. Γιατί λέει ενοχλήθηκαν οι Φαρισαίοι από το θαύμα; Ο φθόνος ήταν η αιτία της έχθρας τους και της κριτικής τους απέναντι στο Χριστό. Το πάθος αυτό φώλιασε μέσα στην καρδιά τους και δεν μπορούσαν να αντικρίσουν την αλήθεια. Αυτός ο φθόνος είναι που αποσαρθρώνει την ψυχή του ανθρώπου και δεν μπορεί να οικοδομήσει τίποτε καλό. Ποιός τεχνίτης άλλωστε με χαλασμένα εργαλεία θα μπορούσε να δημιουργήσει κάποιο έργο; Όταν λέει είναι αλλοιωμένα τα μέλη, τα οποία η ψυχή μεταχειρίζεται για να συλλογισθεί, πώς είναι δυνατόν να κάνει καλούς, τελείους και απταιστούς λογισμούς⁵⁰; Η πλάνη των αισθήσεων οδηγεί λοιπόν στην κατάκριση και η κατάκριση ξεστρατίζει τον πιστό από τον δρόμο του Θεού. Οι γλώσσες των καταλαλούντων είναι άδικες και δεν ζημιώνουν μόνο αυτούς που καταλαλούν αλλά κυρίως αυτόν που κρίνει ανεύθυνα και κατηγορεί άδικα τον αδελφό του. Είναι εύκολη η σωτηρία μας, φθάνει να μη κατακρίνουμε τον πλησίον μας, διότι τότε και ο Θεός δεν θα μας κατακρίνει, άλλωστε το λέει ξεκάθαρα ο ευαγγελικός λόγος «μη κρίνετε, ίνα μη κριθήτε» (Λουκ. 6, 37)⁵¹.

Γ) Ο «Λόγος περί ματαιότητος» είναι το θέμα της Γ΄ Κυριακής των νηστειών, και ο Ευαγγελιστής Μάρκος δίνει το θέμα του κηρύγματος από το κεφάλαιο 8, 36: «Τι

50. Όπ.π., σ. 172.

51. Όπ.π., σ. 181.

γαρ ωφελήσει άνθρωπος, εάν κερδήση τον κόσμον όλον και ζημιωθή την ψυχήν αυτού;». Πολλές φορές λέει ο Θεοτόκης οι άνθρωποι είναι δεμένοι με τα υλικά πράγματα, νομίζοντας ότι αυτά είναι αιώνια και ατελεύτητα και απορεί ο ίδιος ο ομιλητής με την αφέλεια των ανθρώπων που δεν μπορούν να κατανοήσουν ότι όλα είναι σκιά και καπνός και ένα φάντασμα και αναφέρει χαρακτηριστικά παραδείγματα από την αρχαιότητα όπου και οι χωρίς Χριστό άνθρωποι, όπως ο Διογένης και ο Κράτητος αλλά και άλλοι σοφοί, θεωρούσαν τον πλούτο περιττό⁵². Δυστυχώς πολλοί χριστιανοί δεν αντιλαμβάνονται «ότι ουκ έχομεν ὡδε μένουσα πόλιν» (Εβρ. 13, 14) και μόνο η παραβολή του άφρονος πλουσίου,θα μπορούσε να αλλάξει τη νοοτροπία του κόσμου. Η Παλαιά Διαθήκη βρίθει τέτοιων παραδειγμάτων, όπου η δόξα και τα πλούτη του Ηρώδη τον έκαναν φονιά του Προδρόμου, τα πλούτη του Φαραώ του έφεραν δεινά και ο κόπος για την δύναμη και την εξουσία, μόνο πόνο και θλίψεις προκαλούν. Το μάταιο της δόξας και της απόκτησης των πρωτοτοκίων από τον Ιακώβ, του έφερε θλίψη, φόβο και χωρισμό από τους γονείς του. Γι' αυτό λοιπόν, λέει ο Θεοτόκης, σηκώστε τα μάτια στον ουρανό και δέστε ποια είναι η αληθινή σας πατρίδα. Εκεί είναι τα αληθινά και τα αθάνατα καλά, δόξα απέραντος, πλούτος άφθαρτος, χαρά ανεκλάλητος, βασιλεία παντοτεινή. Μη θελήσετε λοιπόν να ανταλλάξετε τα αιώνια με τα πρόσκαιρα, τα χαροποιά με τα λυπηρά. Ουαί εις εκείνον όπου δίδει τον ουρανό, δια να

52. Όπ.π., σ. 184.

χαρεί την γήν⁵³. Η ματαιότητα του πλούτου και η προσκαιρότητα, απομακρύνουν τον άνθρωπο από τον Θεό και του στερούν τον ουρανό.

Δ) Την Τετάρτη Κυριακή των νηστειών ο Θεοτόκης απασχολεί το ακροατήριό του με ένα θέμα συνδεδεμένο άμεσα με τον καιρό της νηστείας. Το γενικό θέμα του λόγου του είναι «Λόγος περί κοιλιοδουλείας», το δε ρητό με το οποίο εκκινεί τον λόγο είναι το «Ω γενναία άπιστος» από το Θ' κεφάλαιο του Μάρκου στίχο 19. Πρέπει να τονίσουμε ότι κατά την πρώτη περίοδο των λόγων του ο Νικηφόρος Θεοτόκης, ασχολήθηκε και πάλι με την ίδια περικοπή, αλλά τότε επέλεξε άλλο ρητό για να αναπτύξει την περικοπή. Τότε επέλεξε να μιλήσει για την αγωγή των παιδιών χρησιμοποιώντας ως ρητό το «πόσος χρόνος εστί, ως τούτο γέγονεν αυτώ;». Βλέπουμε λοιπόν την ευρηματικότητα του ρήτορα και σοφού δασκάλου να φάχνει και να ανακαλύπτει όλα τα νοήματα που προκύπτουν από ένα Ευαγγελικό κείμενο, που ενώ εν πρώτοις φαίνεται να έχει εξαντληθεί κηρυκτικά, αυτός αντλεί και νέα θέματα. Ο Θεός λέει τα έκανε όλα απλά, αλλά οι άνθρωποι τα κάνουν όλα σύνθετα και δύσκολα, δυσκολεύοντας έτσι και τη ζωή τους. Η εντολή της νηστείας νομοθετείτε στον παράδεισο, αλλά οι δωρεές Του για τη διατροφή του λαού είναι πλούσιες και άπειρες. Επικαλούμενος τους αρχαίους Έλληνες γιατρούς, τον Ιπποκράτη, τον Γαληνό, τον Παύλο τον Αιγινίτη, τον Αλέξανδρο Τραλλιανό, μας πληροφορεί για τις ιατρικές τους συμβουλές

53. Όπ.π., σ. 199.

και την υγιεινή διατροφή που προτείνουν, αλλά δεν ξεχνά να ψέξει και την κοιλιοδοουλεία των αρχαίων προγόνων μας, καθώς και την λαιμαργία των προπατόρων μας, οι οποίοι παρά την εντολή του Θεού, προτιμούν τα υλικά από τα πνευματικά αγαθά. Έτσι φυτεύτηκε λεία στη σάρκα μας η λαιμαργία και «κάθε φορά που εμείς λαιμαργούμε, αυτή πλεονάζει και αυξάνει»⁵⁴. Τα πάθη της σάρκας ενωμένα με την πολυφαγία και την λαιμαργία, οδηγούν στο θάνατο της ψυχής και την κόλαση⁵⁵. Ο νόμος της νηστείας δεν νομοθετήθηκε μόνο για τους μοναχούς αλλά για όλους τους πιστούς, γιατί και ο παράδεισος δεν φτιάχτηκε μόνο για τους ασκητές αλλά για όλο τον κόσμο που πιστεύει και αγαπά τον Θεό.

Ε) «Λόγος περί μετανοίας», είναι το θέμα του κηρύγματος της Ε΄ Κυριακής των Νηστειών και εδώ από την ίδια περικοπή του Μάρκου (κεφάλαιο 10, 40), αντλεί ως ρητό «Το δε καθίσαι εκ δεξιών μου και εξ ευωνύμων μου ουκ εστίν εμόν δούναι, αλλ' οισ ητοίμασται». Η Μεγάλη Τεσσαρακοστή βρίσκεται στο τέλος της και το ζήτημα της μετανοίας προβάλλει επίκαιρο στον Θεοτόκη, που σπεύδει να μιλήσει στο λαό για το μεγάλο αυτό θέμα. Όποιος χάνει καιρό, λεία ο ομιλητής μας, δεν έχει πλέον καιρό. Δηλαδή η απώλεια είναι ολοκληρωτική. Αν ο γεωργός δεν σπείρει τον καθορισμένο καιρό, είναι αδύνατο να θερίσει καρπό. Αν ο ναύτης δεν ταξιδέψει με τον ανάλογο καιρό, δεν φτάνει ποτέ στο λιμάνι του

54. Όπ.π., σ. 211.

55. Όπ.π., σ. 213.

και αν ο χριστιανός καταφρονεί τον καιρό της σωτηρίας του, είναι αδύνατο να σωθεί. Η βασιλεία του Θεού θέλει ετοιμασία, η ετοιμασία χρειάζεται καιρό, ο χριστιανός καταφρονεί τον καιρό, πως λοιπόν να κληρονομήσει την βασιλεία⁵⁶; Αυτός ο καιρός πρέπει να είναι καιρός μετανοίας. Η μετάνοια, λέει ο Θεοτόκης, είναι θεωρητική και πρακτική, σαν την πίστη, αλλά ούτε η θεωρία στέκεται χωρίς πράξη, ούτε η πράξη χωρίς την θεωρία. Τίποτε δεν μπορούμε να μάθουμε αν δεν το διδαχτούμε προηγουμένως και η Αγία Γραφή είναι γεμάτη από τέτοια παραδείγματα αγίων ανθρώπων αλλά και αμαρτωλών που έμαθαν την μετάνοια. Και ο γεωμέτρης μαθαίνει και ο μαθηματικός διδάσκεται, αλλά αν δεν γυμναστεί στα σχήματα και τους αριθμούς, φεύγουν από τον νου τους οι κανόνες της τέχνης τους⁵⁷. Αρκεί ο άνθρωπος να θέλει να βιώσει την μετάνοια, ο ίδιος ο Θεός θα στηρίξει την προσπάθειά του και τα βήματά του. Και ο Ιουλιανός άκουσε και διδάχτηκε και ο Φαραώ άκουσε και έμαθε πολλά, αλλά παρέμειναν σκληροί και αμετανόητοι απέναντι στο Θεό. Και αφού ο Θεοτόκης απαριθμεί μια σωρεία παραδειγμάτων από την Αγία Γραφή και από τις γνώμες των Πατέρων, τελειώνει «ο Θεός σας κράζει και σας καρτερεί με αγκάλας ανοικτάς, δια να σας εναγκαλιστεί, ωσάν τον άσωτον υιόν, διατί λοιπόν αργοπορείτε και αναβάλλετε τον καιρόν⁵⁸;

56. Όπ.π., σ. 220.

57. Όπ.π., σ. 224.

58. Όπ.π., σ. 236.

ΣΤ). Είναι απορίας άξιο, γιατί ο Θεοτόκης από όλη την Μεγάλη Εβδομάδα, επιλέγει μόνο την Μεγάλη Παρασκευή για να μιλήσει για το «Πάθος του Κυρίου» και αυτό το βλέπουμε και στις τρεις περιόδους που εξεφώνησε τα κηρύγματά του. Πιθανότατα η φόρτιση της ημέρας, ή ίσως η πλούσια σε νοήματα υμνογραφία και βιβλιογραφία των Πατέρων. Ο δεύτερος λοιπόν «Λόγος εις το Πάθος», αντλεί το θέμα του από τον Ευαγγελιστή Ιωάννη και το κεφάλαιο ΙΒ΄, ενώ από τον στίχο 31 «Νύν κρίσις εστί του κόσμου» το οποίο παίρνει ως ρητό, ξεκινά ο προβληματισμός του για το κήρυγμά του. Η κρίσις λέει ο Θεοτόκης γίνεται για τις αμαρτίες του κόσμου, γιατί ενώ ο Χριστός έκανε τα πάντα για τη σωτηρία του, αυτός τον οδηγεί στην έσχατη ταπείνωση, στην προδοσία και τον σταυρό. Στη συνέχεια γίνεται λόγος για το θέλημα του Θεού να θυσιάσει τον Υίο του τον μονογενή, για το θέλημα του Υιού να θυσιαστεί και για το θέλημα του ανθρώπου να σταυρώσει την πηγή της αγάπης και της ζωής. Κάνει μια λεπτομερή περιγραφή και με γλαφυρό τρόπο του μαρτυρίου του Χριστού και των βασάνων και πως από τα χείλη του δεν ακούσθηκε ουδέ παράπονο ουδέ στεναγμός, ακόμα και τον Ιούδα, φίλο τον αποκάλεσε, κι όμως ο λαός έμεινε υποταγμένος στο διάβολο του σκότους. Τέλος καλεί ο Θεοτόκης τους ακροατές του «όσοι έχουν υπερηφάνεια και πονηρούς λογισμούς, όσοι έχουν μίσος στην καρδιά, να κοιτάξουν την πληγωμένη από το ακάνθινο στεφάνι κεφαλή του Κυρίου, να δουν την λογχευθείσα πλευρά του και να αφιερώσουν τους

στοχασμούς τους στο εσταυρωμένο σώμα του Δεσπότη Χριστού, γιατί η ενθύμηση του πάθους και η χάρις που δίδει Αυτός σε κείνους που τον ενθυμούνται, απομακρύνει κάθε αμαρτία και μολυσμό σαρκός και πνεύματος. Σφραγίστε τον, λέει, μέσα στην καρδιά σας, έτσι όπως είναι πάνω στο ξύλο του σταυρού, γυμνός με το στεφάνι, λογχευμένος και αν είστε καθαροί, μένει η ψυχή σας χωρίς αμαρτία, αν είστε αμαρτωλοί ιατρεύεσθε από κάθε αμαρτία»⁵⁹.

Ζ) Ο τελευταίος λόγος της Β' περιόδου, είναι ο λόγος που εκφωνήθηκε την Κυριακή του Θωμά, αντλεί το ρητό από την περικοπή του Ιωάννη το κεφάλαιο Κ' και τον στίχο 19 «Ειρήνη υμίν», το θέμα δε που απασχολεί τον ομιλητή είναι ο «Λόγος περί αρετής». Είναι ενδιαφέρον να δει κανείς το πώς ο Θεοτόκης ξεκινά από μια φράση που είπε ο Χριστός στους μαθητές του μετά την Ανάστασή του και θεωρώντας την ειρήνη του Χριστού ως δωρεά και αρετή, προτρέπει και διδάσκει το λαό στην διατήρηση της ειρήνης. «Ειρήνη υμίν λοιπόν ειρήνη υμίν, ετούτο είναι αρμόδιον να σας ειπώ. Καλότυχοι και τρισμακάριοι αν μείνετε εις την αρετήν αυτήν. Ειρήνη εις την καρδιά σας, ειρήνη εις την ψυχήν σας»⁶⁰. Τα πάθη και η αμαρτία, προσθέτει, ταράζουν τον άνθρωπο και τον συγχίζουν και άνω κάτω φέρνουν όλην την ψυχήν. Όλοι οι άγιοι και ασκητές της πίστεως γι αυτή την ειρήνη αγωνίστηκαν, ακόμη και ο τιμώμενος αυτή τη μέρα στην Κέρκυρα Άγι-

59. Όπ.π., σ. 265-266.

60. Όπ.π., σ. 268.

ος Σπυρίδων, γι' αυτή την αρετή αγωνίστηκε σε όλη τη βιοτή του και κέρδισε το ένδυμα του γάμου, που θέλει ο Χριστός να φορούν οι πιστοί στην Βασιλεία Του. Αυτό το ένδυμα είναι η δικαιοσύνη, η οσιότητα και η αλήθεια. Όσοι είναι ντυμένοι μ' αυτό, απολαμβάνουν αιώνια την βασιλεία του Θεού.

Γ'. Περίοδος

Στην Τρίτη περίοδο των κηρυγμάτων του Θεοτόκη, καταγράφονται και εκδίδονται οι λόγοι στις πέντε Κυριακές των Νηστειών και ένας λόγος στο Πάθος του Κυρίου. Από την περίοδο αυτή δηλαδή λείπει ο λόγος της Κυριακής του Θωμά.

Α) Ο λόγος της πρώτης Κυριακής αναφέρεται στο θέμα της υπερηφάνειας «Λόγος περί υπερηφάνειας» και στηρίζεται κατά βάση στην περικοπή του Ευαγγελιστού Ιωάννου κεφάλαιο Α' και στίχο 48 τον οποίο χρησιμοποιεί ως ρητό. Είναι η γνωστή περικοπή της κλίσης των πρώτων μαθητών, όπου ο Χριστός απονέμει τον πρώτο έπαινο στον Ναθαναήλ, εξαιτίας της ολοπρόθυμης προσχώρησης στην μικρή τότε ακόμα ομάδα των μαθητών αλλά και για την ομολογία του «Ραββί, συ εί ο Υἱός του Θεού» (Ιωαν. 1, 50). Αυτή η ολοπρόθυμη αφιέρωση των μαθητών στον Διδάσκαλο, η πίστη στο πρόσωπό Του, η ταπείνωση με την οποία δέχονται το μήνυμα του Θεού, φανερώνει ανθρώπους που άφησαν την προσωπική τους υπερηφάνεια στην άκρη προκειμένου να αποκτήσουν το παν. Η υπερηφάνεια λέει ο Θεοτόκης εμφανίζεται με

πολλά ενδύματα και είναι εύκολο να φανερωθεί ο υπερήφανος άνθρωπος από τις απλούστερες κινήσεις της ζωής του, όπως οι Φαρισαίοι που αγαπούσαν τις πρωτοκαθεδρίες και την πρώτη θέση στα δείπνα. Όμως ο Χριστός άλλα διδάσκει, ότι είναι «πράος και ταπεινός τη καρδιά» (Ματθ. 11, 20) και έτσι θέλει όλους τους μαθητές Του και του φίλους Του, όπως και η μακαρία Βασιλίτσα Θεοδώρα η Αυγούστα, της οποίας τη μνήμη τιμούσε ιδιαίτερα η Κέρκυρα την Α΄ Κυριακή των Νηστειών, η οποία έγινε σκεύος της εκλογής του Θεού και έγινε όργανο της θείας χάριτος «ότι εβάστασε την υψηλήν αρετήν της ταπεινώσεως... εταπεινώθη δια τούτο εδοξάσθη, εταπεινώθη δια τούτο υψώθη, εταπεινώθη δια τούτο έλαβε την χάριν του παντοδυνάμου Θεού»⁶¹. Τελειώνοντας τον λόγο του ο Θεοτόκης επισημαίνει στους ακροατές του, ότι η ταπεινώση είναι αληθινά δυσκολοκατόρθωτος αρετή, μα το βραβείο της είναι δόξα ουράνια, δόξα αιώνια, και χάρη Θεού.

Β) Στη δεύτερη Κυριακή των Νηστειών, το θέμα είναι «Λόγος περί προσοχής», θέμα περίεργο εκ πρώτης απόψεως. Από την περικοπή του Μάρκου και το κεφάλαιο Β΄, δανείζεται τον στίχο 12 «ώστε εξίστασθαι πάντες και δοξάζειν τον Θεόν», που αναφέρεται στο θαύμα του Παραλυτικού της Καπερναούμ. Από την ανάγνωση της περικοπής προσπαθεί ο Θεοτόκης να προβληματίσει το ακροατήριό του, για τα θέματα που προκύπτουν από το ανάγνωσμα. «Πολύ περίεργο λέει είναι το ζήτημα και μερικοί το προβάλλουν δυσκολώτερο... μα εμείς ας

61. Όπ.π., σ. 294.

στοχασθώμεν ότι αυτός που έχει μεγαλωτάτην επιθυμίαν μέσα εις την καρδίαν του, εξυπνά όλες τις δυνάμεις του και αγρυπνά δια το κέρδος του»⁶². Στέκεται στον λόγο του Λευϊτικου (4, 9) «πρόσεχε σεαυτώ και φύλαξον την ψυχήν σου» και φέρνει αρκετά παραδείγματα από την Γραφή και την ζωή των Αγίων που με την προσοχή,τη νήψη και τον αγώνα, κέρδισαν την βασιλεία του Θεού. Όταν λέει μέσα στη ψυχή του μπει η θαυμάσια προσοχή, τότε ευθύς συνάγει τον νου του, που ήταν σκορπισμένος εδώ και εκεί, θυμάται τις αμαρτίες του, στοχάζεται πως παρόργισε τον Θεό, πως έχασε την χάρη Του και πως δεν έχει ελπίδα να ιδή το πρόσωπό Του»⁶³. Μια απλή προσεκτική σκέψη της Σαμαρείτιδας της αλλάζει ζωή, μια απλή προσεκτική κίνηση του Ματθαίου να ανέβη στη συκομωρέα, τον κάνει συνδαιτυμόνα του Χριστού, μια απλή προσεκτική σκέψη του Ασώτου για το σπίτι του πατέρα του, τον ξαναφέρει στη χαρά της κοινωνίας. Και αναρωτιέται ο Θεοτόκης, γιατί άραγε όλοι οι άνθρωποι δίνουν μεγάλη προσοχή σε κοσμικά και εφήμερα πράγματα, αλλά αμελούν να προσέχουν την ψυχή τους; Ακόμα κι αν κάποιος αποκτήσει κάποια αρετή δεν φροντίζει να την κρατήσει και να διορθώσει περισσότερο τον εαυτό του. Αν είσαι λέει μοναχός ή ερημίτης, πρόσεχε σεαυτώ, αν είσαι πραγματευτής ή τεχνίτης πρόσεχε μη λαλείς το ψεύδος. Ό,τι λογίς τάξεως και επαγγέλματος είσαι, πρόσεχε σεαυτώ⁶⁴.

62. Όπ.π., σ. 250.

63. Όπ.π., σ. 303.

64. Όπ.π., σ. 309.

Γ) Την Τρίτη Κυριακή ο Θεοτόκης, διδάσκει «Λόγο περί υπομονής». Αντλεί το θέμα του από τον Μάρκο τον Ευαγγελιστή και το Η' κεφάλαιο, ο δε στίχος 34 γίνεται το ρητό της ομιλίας του: «Και αράτω τον σταυρόν αυτού και ακολουθείτω μοι». Είναι η περικοπή που ο Χριστός διδάσκει στους μαθητές Του την αυταπάρνηση ως οδό σωτηρίας. Η άρση όμως ενός σταυρού, θέλει υπομονή, δάκρυα και αγώνα, λέει ο διδάσκαλος Θεοτόκης. Ακόμα και οι δίκαιοι και ενάρετοι πολλές φορές δοκιμάζονται με θλίψεις και βάσανα, γι' αυτό η άσκηση της υπομονής είναι το θεμελιώδες της σωτηρίας. Άλλωστε το είπε το Ευαγγέλιο ότι «εν τη υπομονή κτήσασθε τας ψυχάς υμών» (Λουκ. 21, 19) και πως θα γίνει αυτό; «ενατενίζοντας στο πρόσωπο του Χριστού, τον αρχηγό της πίστεως, τον σωτήρα και ευεργέτη μας... ο οποίος είναι πάνω εις τον σταυρόν, γυμνός, πληγωμένος, με ακάνθας εις την κεφαλήν, με όξος, με χολήν εις τα χείλη, με πληγήν εις την πλευράν, με τους ήλους στα χέρια και τα πόδια... και πώς αυτός υπέμεινε όλα τα πάθη με υπομονήν υπερβολικήν»⁶⁵, και όλα αυτά για τη δική μας σωτηρία. Μόνο με την υπομονή λοιπόν θα γίνεται υιοί του νυμφώνος και θα απολαύσετε την αιωνία πατρίδα σας, λέει κλείνοντας τον λόγο.

Δ) «Ο λόγος περί αγάπης», είναι το θέμα της Τετάρτης Κυριακής των Νηστειών. Το Ευαγγελικό ανάγνωσμα από τον Μάρκο 9, 25, δίνει το ρητό στον Θεοτόκη για να ξεκινησει το θέμα του. Με την ίδια περικοπή ασχολήθηκε

65. Όπ.π., σ. 323.

και άλλη φορά ο ομιλητής, αλλά τώρα επιλέγει να μιλήσει για την αγάπη και όχι για την αγωγή των παιδιών.

Θαυμαστή η αρετή της αγάπης για έναν βασικότατο λόγο, ότι «Η αγάπη εκ του Θεού εστί» (Ιωαν. Επιστ. 4, 7), είναι αυτή η αρετή που αν λείπει από τη ζωή, ακόμα κι αν γίνει μάρτυρας κάποιος και δεν έχει αγάπη, άσκοπη και μάταιη θεωρείται η θυσία και το μαρτύριο. Ο Παύλος βεβαιώνει ότι χωρίς αγάπη είναι αδύνατη η σωτηρία και ο Θεοτόκης συμπληρώνει πως «όποιος την ώρα του θανάτου ευρεθεί χωρίς την αγάπη, μένει γυμνός και υστερημένος από αυτήν την αρετήν, όθεν είναι αδύνατον να σωθεί, διατί δεν έχει αγάπην να αγαπά τον Θεόν, οπού είναι η σωτηρία μας⁶⁶.

Ε) Ο λόγος της Ε΄ Κυριακής των Νηστειών, είναι «Λόγος περί μετανοίας». Η περικοπή του Μάρκου που αναφέρεται στη φιλοδοξία των μαθητών να έχουν εξέχουσα θέση στη βασιλεία του, δίνει και το θέμα και το ρητό «Το δε καθίσαι εκ δεξιών μου και εξ ευωνύμων μου, ουκ εστιν εμόν δούναι, αλλ' οϊς ητοιμάσται». Στον πρόλογό του ο Θεοτόκης τονίζει ότι η κατάβαση του Χριστού στον κόσμο, δεν μας σώζει, αν δεν έχουμε διάθεση να διορθωθούμε, και ενώ πολλοί επιθυμούν τη σωτηρία, όμως δεν επιθυμούν την μετάνοια. Οι άγιοι είναι χαρακτηριστικά παραδείγματα που προβάλλει η εκκλησία πάντοτε προς μίμηση. Ο Θεοτόκης επικαλείται την μαρτυρία του Γρηγορίου Νύσσης που λέει πως κι ένα δάκρυ ισοδυνα-

66. Όπ.π., σ. 341.

μεί με λουτρό καθαροῦ και σωτηρίας⁶⁷. Ο χρόνος της ζωής μας κατά τον Θεοτόκη μοιράζεται στα τρία, δηλαδή «στο χθές, στο σήμερα και το αύριο. Το χθές επέρασεν, έφυγεν. Από αυτό δεν έχουμε κανένα κέρδος. Το αύριον είναι άδηλον και αβέβαιον. Αυτό έρχεται αλλά εμείς δεν είμαστε, έρχεται και δε μας βρίσκει κάποιες φορές. Το σημερον λοιπόν, είναι καιρός, δια τον οποίον κάθε ένας ημπορεί να κάμη το έργον του»⁶⁸. Λόγος παρηγορητικός αλλά και προσωπικός συγχρόνως καθώς ενθαρρύνει τους ακροατές του να προστρέξουν στη μετάνοια: «Μην αμφιβάλλεις, μη διστάσεις, άπειρος είναι η αγαθωσύνη Του, άμετρος η ευσπλαχνία Του. Μετάνοιαν, εξομολόγησιν, διόρθωσιν και ευθύς πίπτει εις τον τράχηλόν σας και σας εναγκαλίζει ως ευσπλαχνικώτατος πατήρ. Μη πλέον δισταγμοί, μη αμφιβολίες, ευθύς πηγαίνετε εις το εξομοληγητήριον, ζητήσατε τους πνευματικούς»⁶⁹.

Στ) Ο τελευταίος λόγος της τρίτης περιόδου είναι ο «Λόγος εις το Πάθος» και ρητό το «Θεέ μου Θεέ μου, ίνα τι με εγκατέλειπες;» από τον Ματθαίο 27, 45. Πρόκειται για έναν εκτενέστατο λόγο που χωρίζεται σε τρία μέρη στον οποίο ο Νικηφόρος Θεοτόκης προσπαθεί με τρόπο διδακτικό και επαγωγικό να μιλήσει για το θείο Πάθος, να ερμηνεύσει τυχόν ερωτήματα σε θέματα δογματικής φύσεως που ίσως προβληματίζουν τους ακροατές του και λέει χαρακτηριστικά ότι αυτή η κραυγή αγωνίας του

67. Όπ.π., σ. 351.

68. Όπ.π., σ. 359.

69. Όπ.π., σ. 353.

Χριστού για την εγκατάλειψή του από τον Πατέρα, είναι η φωνή της δυστυχισμένης ανθρωπότητας που εγκατέλειψε ο Θεός για την Θεοκτονία. «Δεν ομιλεί, λέει, ως Θεός, ούτε ως άνθρωπος, ούτε ως θεάνθρωπος, αλλά ομιλεί εκ προσώπου της δυστυχισμένης ανθρωπότητας, την οποίαν εγκατέλειψεν ο Θεός παντελώς, δια την Θεοκτονίαν»⁷⁰. Στη συνέχεια με τρόπο καθαρά επιστημονικό, που δείχνει και τον πλούτο των γνώσεών του, μιλάει για τον σεισμό και τα γενόμενα, το σκότος που επικράτησε στη γη και πως και αυτοί ακόμη οι επιστήμονες και αστρονόμοι δεν μπορούν να δώσουν μια σαφή εξήγηση για τα γεγονότα αλλά όλοι μιλούν περί θαύματος. Αναφέρεται ακόμη στο αίμα και στο ύδωρ που έρευσε από την πλευρά του Χριστού κατά τον λογχισμό και εξηγεί το παράδοξο του πράγματος που δεν έχει ιατρική εξήγηση και καταλήγει: «Ω θαυμαστά και μεγάλα και ανήκουστα. Όσο τα ερευνώ με το φως της φύσεως, τόσο τα ευρίσκω ακατάληπτα, όσο τα πιστεύω με την χάριν της πίστεως τόσο τα βλέπω μεγάλα και εξάίσια»⁷¹. Κατόπιν αναφέρεται στη αρετή της ταπεινώσεως και της υπακοής στο θέλημα του Θεού με αναφορές στην Παλαιά Διαθήκη και στο θείο Πάθος του Κυρίου που έδωσε μαθήματα ταπεινώσεως και υπακοής στο θέλημα του Πατρός Του, αλλά δυστυχώς, λέει, ενώ το γνωρίζουν οι χριστιανοί, καθημερινά τον ανασταυρώνουν με τις αμαρτίες τους. «Οι χριστιανοί λέει, είναι χειρότεροι από τους Ιουδαίους της εποχής,

70. Όπ.π., σ. 362.

71. Όπ.π., σ. 370.

διότι εκείνοι έχουν την απολογία ότι δεν εγνωρίζαν ότι αυτός είναι του ουρανού και της γης ο δημιουργός. Οι χριστιανοί έγνωσαν, το γνωρίζουν και το πιστεύουσι... και με όλον τούτο, τον ανασταυρώνουσι με ταις αμαρτίες τους»⁷².

Αυτό σε πολύ γενικές γραμμές είναι το περιεχόμενο των λόγων, στη Μεγάλη Τεσσαρακοστή, του Νικηφόρου Θεοτόκη, που θεωρούμε ότι αποτελούν κεφάλαιο στην ομιλητική γραμματεία και είναι ένα σημαντικό βοήθημα και σήμερα ακόμη, για όσους θέλουν να διακονήσουν τον λόγο της Εκκλησίας.

ΥΦΟΣ, ΗΘΟΣ ΚΑΙ ΓΛΩΣΣΑ ΤΟΥ ΚΕΙΜΕΝΟΥ

Από το όλο συγγραφικό έργο του Νικηφόρου Θεοτόκη, μόνο το «Κυριακοδρόμιο», «Οι λόγοι εις την αγίαν και μεγάλην Τεσσαρακοστήν», η μεταγλώττιση της «Ερμηνείας των ευαγγελίων του Θεοφυλάκτου Βουλγαρίας», τα σχόλια και η έκδοση των «Ασκητικών του αγ. Ισαάκ του Σύρου», η «σειρά των πενήντα ενός υπομνηματιστών της Οκτατεύχου», η «Απόδειξις των της Νέας και Παλαιάς Διαθήκης», η «Απόκρισις ορθοδόξου τινός προς τινα αδελφόν ορθόδοξον», έχουν κάποιο ιδιαίτερο ενδιαφέρον για μας, δεδομένου ότι είναι οι μόνες θεολογικές του μελέτες, από τη όλη συγγραφική του και επιστημονική δραστηριότητα. Το ενδιαφέρον μας λοιπόν επικεντρώνεται στο γλωσσικό ύφος και ήθος αυτών των χειμένων

72. Όπ.π., σ. 383.

και κυρίως να δούμε το πώς αυτά τα κείμενα έγιναν αποδεκτά από τον λαό. Σε μια εποχή που η αρχαιζουσα, εθεωρείτο η γλώσσα της διανόησης και υπήρχε η άποψη ότι τα υψηλά επιστημονικά νοήματα και δεδομένα, μόνο μ' αυτή μπορούσαν να εκφραστούν, ο Θεοτόκης τολμά να μιλήσει στην απλή καθομιλουμένη, τη γλώσσα του λαού⁷³, και μάλιστα σε ένα εκκλησιαστικό περιβάλλον, που έχει μια παγιωμένη άποψη περί της γλωσσικής καθαρότητας ακόμη και σήμερα. Βέβαια θα πρέπει να πούμε πως και άλλοι Πατέρες που δρουν μετά τον 16ο αιώνα, τολμούν το ίδιο πράγμα, όπως ο άγιος Δαμασκηνός ο Στουδίτης, ο άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός, ο άγιος Νικόδημος ο Αγιορείτης, ο Ευγένιος Βούλγαρης, ο Ηλίας Μηνιάτης, οι οποίοι εμφορούνταν από το ίδιο ακριβώς πνεύμα, ότι ο λόγος του Θεού πρέπει να είναι απόλυτα κατανοητός από τους ακροατές και τους πιστούς. Ο Θεοτόκης στο έργο του «Στοιχεία φυσικής» λέει πως δεν είναι δυνατόν και ο επιστημονικός ακόμη λόγος, να κάνει πιο δύσκολα και ακατανόητα τα νοήματα, χρησιμοποιώντας ρητορικά σχήματα και δυσνόητες εκφράσεις. Είναι βέβαια αλήθεια πως και τώρα αλλά και παλαιότερα, η αξία του ρητορικού λόγου, για κάποιους, βρισκόταν στην χρήση κάποιου ιδιαίτερου γλωσσικού ιδιώματος. Ο Θεοτόκης ξέρει πότε πρέπει να χρησιμοποιήσει την λόγια γλώσσα και πότε όχι. Στην εισαγωγή των λόγων του στην Τεσσαρακοστή, αλλά και των άλλων βιβλίων του, φανερώνει αυτή ακριβώς την αρετή του στην καλή χρήση της αρχαιζουσας.

73. ΜΟΥΡΟΥΤΗ, *Ο Νικηφόρος Θεοτόκης*, σ. 133.

Είχε την βεβαιότητα ότι οι μορφωμένοι άνθρωποι, είχαν την πρόσβαση και τη δυνατότητα να προσεγγίσουν τα αρχαία κείμενα και να μορφωθούν, όμως ο λαός δεν είχε την δυνατότητα ούτε τη γνώση για κάτι τέτοιο⁷⁴. Από το 1536 άλλωστε ο Καρτάνος, θα ερμηνεύσει την Καινή Διαθήκη στην απλή νεοελληνική γλώσσα, ώστε να μπορούν όπως έλεγε και οι μικροί να κατανοούν τα λόγια της Γραφής. «Δεν έκαμα λέει για τους δασκάλους, αλλά δια τους αμαθείς και δια να καταλαβαίνουν πάντες οι αμαθείς την Θεϊαν Γραφήν»⁷⁵. Αυτό άλλωστε θεωρείται και το μέγα πλεονέκτημα των λόγων του Θεοτόκη, αλλά και η αιτία της διαχρονικότητάς τους εδώ και τρεις αιώνες, δηλαδή το απλό των σκέψεων, παράλληλα με το βάθος των νοημάτων, η σοφία των λόγων και η απλότητα της γλώσσας, το κατανοητό των συλλογισμών, η γλυκύτητα του ύφους, η πατριότητα των παραινήσεων, η παραβολικότητα των λεγομένων του, η αμεσότητα του λόγου, η φυσικότητα της εκφοράς, η εμπειρία του λόγου, ο προσωπικός χαρακτήρας και έμπρακτη αγωνία για τη σωτηρία του λαού. Τον ενδιέφερε ο λόγος του Θεού να περνά στις καρδιές των ανθρώπων και όχι να γίνεται αντικείμενο φιλολογικής ανάλυσης και στεγνής γλωσσικής ερμηνείας. Πάγια αρχή άλλωστε του κηρύγματος είναι η ερμηνεία των λόγων να αποβαίνει προς οικοδομή των πιστών και η

74. ΜΟΥΡΟΥΤΗ, *Εισαγωγή*, σσ. 15-16.

75. ΚΑΡΑΒΙΔΟΠΟΥΛΟΣ Ιω., *Εισαγωγή εις την Καινήν Διαθήκην*, εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 58.

«λιπαρά γνώση των γραφών»⁷⁶ να στοχεύει στη σαφή και ορθή εξήγηση της εξ αποκαλύψεως αληθείας που εμπεριέχεται στο βιβλικό κείμενο⁷⁷.

Αυτό που είναι ιδιαίτερα χαρακτηριστικό και ωραίο στο λόγο του Θεοτόκη, είναι η αμεσότητα του λόγου και ο προσωπικός τόνος με τον οποίο απευθύνεται στους ακροατές του. Έχει κανείς την εντύπωση ότι μιλά σε ένα μόνο άτομο, τόσο απλά και φυσικά και αυτή η εξατομίκευση του λόγου, επιδρά στους ακροατές τελείως διαφορετικά απ' ότι ένας λόγος γενικευμένης διδασχής. «Αποφασίσετε λοιπόν από τη σήμερα να κάμετε ετούτην την ευάρεστον θυσίαν εις τον Θεόν, να αφήσετε τους όρκους, τίποτε άλλο δεν χρειάζεται παρά ολίγη προσοχή. Τι αποφασίζετε; Ειπέτε μου, τόσον ολίγον και ακόμη στέκεσθε; δια την αγάπην του Θεού, οπού μας έπλασεν, οπού μας εξαγόρασεν, οπού μας δίδει τα αγαθά του, όπου έχει έτοιμον την βασιλείαν του. Α... ναι Ιησού μου, δεν ημπορούν οι χριστιανοί σου να σου το αρνηθούν, επειδή εσύ τους προστάξεις, «εγώ δε λέγω ημίν, μη ομώσαι όλως», σε βλέπουν τώρα εις τον σταυρόν όλον ευσπλαχνίαν, σε καρτερούν εις τον θρόνον όλον δικαιοσύνην και ιδού οπού όλοι αποφασίζουν πλέον να μη κάνουσιν όρκους. Έτζι λοιπόν αγαπητοί μου, υπάγετε εις ειρήνην και αν

76. ΜΩΡΑΪΤΗ Δ., *Το κήρυγμα εν τη Ανατολή κατά τον χρυσούν αιώνα της Εκκλησίας και μέχρι των χρόνων του Ι. Χρυσοστόμου*, Θεσσαλονίκη 1958, σ. 8.

77. ΚΟΥΚΟΥΡΑ Δ., *Η ρητορική και η Εκκλησιαστική Ρητορική, Διαχρονική μελέτη*, εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2006, σ. 197.

θέλετε να κάνετε όρκους, κάνετε όρκους, μα καθώς επαρήγγειλεν ο Ιησούς. Ο λόγος σας ο ίδιος, ας είναι αληθινός και βέβαιος, ωσάν όρκος, το ναι ας είναι ναι και το ού ας είναι ού»⁷⁸, και αυτή η αμεσότητα του λόγου φαίνεται και στο παρακάτω παράθεμα: «Μα τι; Έχω εγώ ίσως να καθίσω εδώ να σας αργοπορώ με τα παραδείγματα της Γραφής; Και δεν έχω να σας ανοίξω αμέσως αυτό το ιερόν Ευαγγέλιον, το οποίον ως λόγια του Χριστού πιστεύομεν όλοι οι χριστιανοί; Μα πριν να το ανοίξω θέλω να μου ειπήτε αν ηξεύρετε, πως έρχεται μία ημέρα, εις την οποίαν ετούτος ο Θεάνθρωπος φοβερός κριτής έχει να καθίσει να εξετάσει με μεγάλην ακρίβειαν και να παιδεύσει με μεγάλην αυστηρότητα εκείνους όπου αυθαδώς τους λόγους του Ευαγγελίου εκαταφρόνησαν. Ναι στοχάζομαι, καλά το ηξεύρετε και χωρίς δυσταγμόν το πιστεύετε, ακούσατε λοιπόν... Ακούετε; δεν μας λέγει, εγώ σας προστάζω να μην κάνετε αδίκους και ψευδείς όρκους, αλλά μας προστάζει, «εγώ δε λέγω ημίν», ...τι αποκριθεσθε λοιπόν;»⁷⁹ και απαντά ο ίδιος στην ερώτηση: «εγώ το ξεύρω τι στοχάζεστε να αποκριθείτε, εκείνο πού τώρα ίσως εσωτερικώς λογίζεσθε. Και πως ημπορούμεν να ζήσωμεν χωρίς να κάνωμεν όρκους; Ποίος ημπορεί ή να πωλήσει, ή να αγοράσει, ή να δανειστεί, η να πραγματευθεί, ή να αποκτήσει, ή να κινήσει χέρι χωρίς να κάμη όρκον; κανείς δεν πιστεύει. Αυταίς είναι η απόκρισαίς σας και

78. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΘΕΟΤΟΚΗ, όπ.π., σ. 37.

79. Όπ.π., σσ. 33-34.

ταις στοχάζεσθε αρκεταίς δια εκείνην την ημέραν;»⁸⁰. Τα παραδείγματά του μέσα από την Παλαιά και Καινή Διαθήκη, τον ιερό Χρυσόστομο αλλά και τους αρχαίους σοφούς, συχνά έρχονται να στηρίξουν τα λεγόμενά του, να ενισχύσουν και να ενδυναμώσουν τα επιχειρήματά του: «Δεν μου το πιστεύετε; Ακούσατέ το από τον προφήτην Ζαχαρίαν, όπου εις την όρασίν του το είδε φανερά “και είδον και ιδού δρέπανον πετόμενον μήκους πήχεων είκοσι και πλάτους πήχεων δέκα...” (Ζαχ. 5, 2). Ακούετε; όχι σπαθί, όχι μάχαιρα, όχι βέλος, αλλά δρέπανον μέσα εις την οικίαν εκείνου οπού κάνει όρκους. Και ηξεύρετε διατί δρέπανον; “διά το άφευκτον της τιμωρίας”, λέγει ο Χρυσορρήμων διδάσκαλος, και “διά το απαραίτητον της κολάσεως...” ακούετε; Το ομολογεί και ο Μαΐνανδρος, ένας ποιητής εθνικός, “ανδρών δε φαύλων όρκον εις ύδωρ γράφε”, των πονηρών ανθρώπων τον όρκον γράψε εις το ύδωρ»⁸¹. Οι λόγοι του, είναι γεμάτοι από τέτοιες ερωταποκρίσεις, που μπορεί να μη περιμένει απαντήσεις άμεσες από το λαό, αλλά μπαίνει ο ίδιος στη θέση και τη λογική των ακροατών του, ανιχνεύει και χρησιμοποιεί τη σκέψη τους, στην πιο απλή και ανθρώπινη διαστασή της και οδηγεί με Σωκρατική-μαιευτική ακρίβεια, στη γέννηση της ελπίδας και της σωτηρίας. «Ω χριστιανοί, αν θέλετε τον παράδεισον, αν επιποθείτε, τον Θεόν εκείνον οπού πιστεύετε, να τον ιδήτε, να τον απολαύσετε, να μακαρισθήτε, πρέπει να ενεργήτε την πίστην και εκείνα

80. Όπ.π., σ. 34.

81. Όπ.π., σ. 35.

οπού σας διδάσκει η πίστις η ορθή»⁸² και στο τέλος του Α΄ λόγου σημειώνει: «Πρόθυμοι λοιπόν να ακούετε τον λόγον του Θεού, αν είσθε άγιοι δια να αγιασθήτε περισσότερο, αν είσθε ενάρετοι δια να στερεωθήτε εις την αρετήν καλλίτερα, αν είσθε όμοια με εμέ αμαρτωλοί, δια να διορθωθήτε. Ο λόγος του Θεού σας αρπάζει από τον φάρυγγα του άδου, ο λόγος του Θεού σας υπερυψώνει εις τα υπερτέλεια της τελειότητος μέτρα, ο λόγος του Θεού σας ανεβάζει εις την απόλαυσιν της μακαριότητος»⁸³.

Θα μπορούσαμε να παραθέσουμε αρκετά ακόμα δείγματα αυτής της διδακτικής πρακτικής του Θεοτόκη, που είναι πραγματικά η μέθοδος που χρησιμοποίησαν πολλοί αρχαίοι αλλά και νεώτεροι Πατέρες, κυρίως όμως στην περίοδο της Τουρκοκρατίας ο τρόπος αυτός θεωρήθηκε ίσως ο πιο ενδεδειγμένος ακόμα από την εποχή του Δαμασκηνού του Στουδίτη ή θα μπορούσαμε να αναλωθούμε σε μια ξερή φιλολογική ανάλυση των λόγων, επισημαίνοντας τη μορφολογία του κειμένου, π.χ. τις παρηχήσεις, τα ομοιοτέλευτα, τα επιφωνήματα, τα υπερβατά σχήματα και τους υποθετικούς λόγους, τις μεταφορές και τις παρομοιώσεις, αλλά θεωρούμε ότι αν ο λόγος του Θεοτόκη έγινε ανάγνωσμα που έθρεψε το λαό σε χαλεπούς καιρούς, αλλά και ακόμη διαβάζεται, δεν έγινε για τη φιλολογική του αρτιότητα, υπάρχουν πολλά ωραία κείμενα που δεν ευτύχησαν της διαχρονικότητας των λόγων του Θεοτόκη, αλλά για την απλή θεολογική σκέψη, που

82. Όπ.π., σ. 146.

83. Όπ.π., σ. 18.

γίνεται άμεσα κτήμα του λαού, την πατριότητα και την φιλαδελφία του, την ταπείνωση με την οποία εκφέρεται ο λόγος του και κυρίως για το γεγονός ότι εκφράζει κατά τον καλύτερο δυνατό τρόπο το μεγαλείο του ελληνικού λόγου, που ήταν και παραμένει πάντοτε λόγος εμπειρίας και δυνάμεως.

ΠΗΓΕΣ ΤΩΝ ΛΟΓΩΝ ΤΟΥ ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΘΕΟΤΟΚΗ

Αυτό που είναι εντυπωσιακό πραγματικά, καθώς κανείς μελετά τα κείμενα του Θεοτόκη, είναι η ευρύτητα της σκέψεως, η δυναμική της διεισδύσεως στο πνεύμα των κειμένων, η ερμηνευτική του δυνατότητα, η θεολογική του γνώση αλλά και η θύραθεν σοφία του. Όταν εκφωνούνται αυτοί οι λόγοι ο Θεοτόκης είναι περίπου 35 ετών, και αναρωτιέται κανείς πως κατάφερε σ' αυτή τη μικρή σχετικά ηλικία, να αποκτήσει τόσες γνώσεις, σε τόσο μεγάλο φάσμα επιστημών, που εκπλήσσει τον αναγνώστη. Βασικές θεολογικές σπουδές στη Ευρώπη δεν έκανε, παρά μόνο φιλοσοφία, φυσική και μαθηματικά, όμως είναι τόσο λιπαρή η γνώση της Αγίας Γραφής, της ερμηνευτικής μεθοδολογίας, της Πατερικής ερμηνευτικής σκέψης, που θαυμάζει κανείς την σοφία και τον φωτισμό του ανδρός. Από τα κείμενά του φαίνεται πως όχι μόνο μελέτησε αρκετά και συστηματικά τους Πατέρες και τους Νηπτικούς συγγραφείς, μελέτησε τα φιλοκαλικά κείμενα και τους βίους των αγίων της ερήμου, είχε μια πολλή καλή αρματωσιά από τη γνώση της φιλοσοφίας και των φυσικών επιστημών, τις οποίες κι αυτές χρησιμοποιεί στα

κηρύγματά του, γνωρίζει πολύ καλά τις ιστορικές πηγές, πράγμα που τον κατατάσσει, ως συνεχιστή, στη χορεία των μεγάλων εκκλησιαστικών μορφών που διακόνησαν τον λόγο με γνώση και συνέπεια ζωής. Στα κείμενά του απαντώνται παραπομπές πολλές στην Παλαιά και Καινή Διαθήκη, στον Άγιο Χρυσόστομο, Μέγα Βασίλειο, Γρηγόριο Θεολόγο, Γρηγόριο Νύσσης, Διονύσιο Αρεοπαγίτη, Ιωάννη Δαμασκηνό, Μάξιμο Ομολογητή, Κύριλλο Αλεξανδρείας, Θεοφύλακτο Βουλγαρίας, Μεθόδιο Ολύμπου, Κάλλιστο Ξανθόπουλο, Πολύκαρπο Σμύρνης, αναφέρεται συχνά στους βίους των μεγάλων ασκητών της ερήμου, στον Άγιο Αντώνιο, Παχώμιο, Ουνούφριο, Παύλο, Μαρία Αιγυπτία, Ταϊσία ασκήτρια κ.λπ. Όταν παραπέμπει σε Πατέρες δείχνει τον σεβασμό στη σκέψη και τη μεγαλοσύνη τους γι' αυτό τους προσφωνεί τον Χρυσόστομο ως Χρυσορρήμονα, θείον, μέγαν, τον Βασίλειο ως τον της Καισαρείας ουρανοφάντορα, τον Γρηγόριο ως τον μέγα Θεολόγον, τον Νύσσης τον Νησσαέων Γρηγόριον, ενώ αρκετές φορές αναφερόμενος σε θέματα που πρέπει να παραπέμψει σε φιλοσόφους, αναφέρεται στον Πλάτωνα, στον Μαϊνανδρο, στον Αριστοτέλη, στον Σωκράτη, στον Μένιπο, στον Ιπποκράτη τον Γαληνό και τους άλλους της ιατρικής επιστήμης, τον Παύλο Αιγινίτη και τον Αλέξανδρο Τραλλιανό. Συχνά χρησιμοποιεί τις γνώσεις του στα μαθηματικά, τη φυσική και την αστρονομία για να πει την άποψη της επιστήμης. Γνωρίζει τα Πατερικά υπομνήματα στην Αγία Γραφή και συχνά παραπέμπει σ' αυτά για να επιστηρίξει τον λόγο του και να μεταδώσει

την Πατερική σοφία σ' ένα λαό που πένεται γνωσιολογικά και γλωσσικά. Σχολεία δεν υπάρχουν, παρά μόνο κάποιες ατομικές πρωτοβουλίες όπως του Θεοτόκη και του Καββαδία στην Κέρκυρα, που φροντίζουν για την αγωγή και τη μόρφωση του λαού. Έτσι το κήρυγμα αποτελεί για τον Νικηφόρο Θεοτόκη μια πρώτης τάξεως ευκαιρία διδασχής και πνευματικής καλλιέργειας του λαού.

ΡΗΤΟΡΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ ΜΕΘΟΔΟΣ

Είναι γεγονός αναντίρρητο ότι ο Νικηφόρος Θεοτόκης υπήρξε όχι μόνο ένας φωτισμένος Δάσκαλος στην εποχή του, αλλά και ένας σπουδαίος ρήτορας, χάρισμα που του έδωσε ο Θεός ώστε στις δύσκολες εκείνες εθνικές και εκκλησιαστικές περιστάσεις να καταστεί στήριγμα, πατέρας, τροφός του γένους, διδάχος και διάδοχος ισάξιους των άλλων μεγάλων δασκάλων της προ αυτού εποχής, αλλά και γενικότερα της εποχής από τον 16ο ως τον 19ο αιώνα. Πέρα από τα επιστημονικά του συγγράμματα για τη φυσική, τη φιλοσοφία και τα μαθηματικά, που έγιναν τα μαθηματάρια των πρώτων ελληνικών σχολείων, το κηρυκτικό του έργο και κυρίως τα Κυριακοδρομιά του, γνώρισαν αρκετές εκδόσεις⁸⁴ και στήριξαν πολλούς ιεροκήρυκες και ανθρώπους στην πίστη, οι δε λόγοι του στην

84. Τα Κυριακοδρομιά εξεδόθησαν αρκετές φορές, προφανώς γιατί κάλυπταν ομιλητικά όλο το έτος και θεωρούνταν απαραίτητο βοήθημα για κάθε ιεροκήρυκα. Ενδεικτικά αναφέρουμε τις εκδόσεις του 1796, 1808, του 1831, 1840, 1854, 1871-1872, 1885, 1901, του 1925, 1930, και 1959.

«Μεγάλη Τεσσαρακοστή» εκδόθηκαν δύο φορές, μία το 1766, την δεύτερη το 1859 και μια νεώτερη έκδοση επτά μόνο λόγων του, από τις εκδόσεις ΤΗΝΟΣ το 1968.

Κανέννας δεν αμφιβάλλει, διαβάζοντας τους λόγους του Θεοτόκη, ότι ένα από τα τάλαντα που του έδωσε ο Θεός, ήταν και το τάλαντο του λόγου. Η φυσική ικανότητα του λόγου, η ρητορική του δεινότητα, οι γνώσεις που απέκτησε μελετών και σπουδάζων, η καλλιέργεια της γλώσσας και η δυνατότητά του να επικοινωνεί με κάθε ακροατήριο, χρησιμοποιώντας το ανάλογο γλωσσικό ιδίωμα, τον κατέστησε, όπως γράφει ο Γρηγοράς, στον πρόλογο της εκδόσεως των Ιεροσολύμων, ως τον Βαρδαλού της Ανατολής, δηλαδή ως ένα ξακουστό ρήτορα, αντίστοιχο με τον γνωστό Δυτικό ρήτορα. Ο ίδιος Γρηγοράς σημειώνει πως «Ήτο ολιγώτερον σφοδρός και ραγδαίος του προκатоχου του Ηλία Μηνιάτου, επισκόπου Κερνίτσης, ηγάπα να πείθει μάλλον ή να συναρπάζει το ακροατήριο, ερμηνεύων ακριβέστερον το ιερόν κείμενον, χειραγωγούμενος υπό των Πατέρων της Εκκλησίας και τείνων ολοσχερώς εις οικοδομήν και στερέωσιν»⁸⁵.

Ο Θεοτόκης καλλιεργεί ένα προσωπικό τρόπο προσεγγίσεως του λαού, θα λέγαμε πως εξατομικεύει τον λόγο του για τον κάθε ακροατή, προσπαθεί να πιάσει τον σφυγμό και τις αγωνίες των ακροατών του, να ανιχνεύσει τα ερωτήματά τους, ακόμα και τις αντιρρήσεις τους και χρησιμοποιώντας έναν ιδιαίτερο τρόπο, εκμαιεύει τη σκέψη και την απάντηση, που θυμίζει τη Σωκρατική μέ-

85. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΘΕΟΤΟΚΗ, όπ.π., σ. θ'.

θοδο, θέτει ερωτήματα για λογαριασμό των ακροατών του και οδηγεί σε απαντήσεις, μέσα από τα ίδια τα κείμενα ή μέσα από την εμπειρία και το παράδειγμα των αγίων. Η καλή γνώση της Παλαιάς Διαθήκης τον βοηθά ώστε ο Νόμος να συμβαδίζει και να συμπλέκεται με τον Ευαγγελικό λόγο, σε μια αδιάσπαστη ενότητα, αλλά και να παραμένει πάντα επίκαιρος και χρηστικός ο λόγος των Προφητών και των Παλαιοδιαθηκικών κειμένων, κάτι που δεν συμβαίνει στην εποχή μας, όπου ο λόγος της Παλαιάς Διαθήκης ακούγεται σπάνια.

Η αμεσότητα της επικοινωνίας του είναι καταφανής σε πολλά σημεία του λόγου του, όπως τα παρακάτω: «Μα γιατί σας φοβίζω τόσο εγώ και τόσο σας ελέγχω; που ίσως να μην είναι κανένας από λόγου σας, οπού να κάνει όρκους;»⁸⁶ ή «Ναι στοχάζομαι, καλά το ηξεύρετε και χωρίς δισταγμόν το πιστεύετε, ακούσατε λοιπόν...»⁸⁷. «Και εδώ υποφέρετέ με να σας ειπώ, με τι λογίς πλάσμα οι σοφοί Έλληνες ωμοίαζαν την αμαρτίαν ετούτην και να σας διηγηθώ, ποίον έλεγον πως είναι το ιερογλυφικόν της...»⁸⁸ αλλού παρακαλεί «χαρίσατέ μου προσεκτικήν την ακρόασιν και θέλετε ιδή...»⁸⁹ και όταν θέλει να χτυπήσει τις ευαίσθητες χορδές της ψυχής των ακροατών του, τότε τον ακούμε να λέει: «Να στοχαστείτε ήθελα μίαν φοράν πώς εκείνος ο Θεάνθρωπος, οπού πληγω-

86. Όπ.π., σ. 31.

87. Όπ.π., σ. 33.

88. Όπ.π., σ. 54.

89. Όπ.π., σ. 59.

μένος κρέμεται εις τον σταυρόν, έπαθε δια να αφήσει τύπον και παράδειγμα εις ημάς... δια να ακολουθήσωμεν τα ηρωικά του κατορθώματα. Αχ, χριστιανοί μου, και αν έπαθε δια να ακολουθήσωμεν τα ίχνη του, διατί δεν σηκώνετε τα όμματα να το ιδείτε; Διατί δεν τον ακολουθείτε; Αυτός είναι το παράδειγμα το εδικόν μας, και αυτός είναι ο πλάστης και δημιουργός...»⁹⁰ και αλλού πάλι όταν αντιλαμβάνεται τη δυσκολία να πεισθεί ο λαός με τον λόγο του, προσφεύγει στην προσευχή υπέρ του λαού: «Δέσποτα λοιπόν των απάντων, παντοδύναμε, πάνσοφε, παντάρχα, βασιλεύ ύψιστε και της κτίσεως όλης δημιουργέ, νυμφίε αόρατε της ψυχής μας... έσπειρα εγώ ο ανάξιος γεωργός μέσα εις την καρδίαν των χριστιανών σου τον σωτήριον σπόρον σου. Τους επαράστησα, πόσον ωφελεί την ψυχήν τους ο θείος λόγος σου. Εσύ τώρα οπού είσαι ο γεωργός ο αληθινός των ψυχών μας, δος δύναμιν και χάριν εις τον σπόρον δια να βλαστήσει και να καρποφορήσει καρπόν πολύν. Τους εφανερώσα εγώ πόσον φοβερόν είναι το όνομά σου και επαράγγειλα ποτέ να μην αποτολμούν να το ομνύουν, διότι πολλά σε παροργίζουν. Ξερίζωσε εσύ τώρα από την καρδίαν τους την κακήν συνήθειαν... φύτεψε μέσα εις την ψυχήν τον φόβον του ονόματός σου... ναι Δέσποτα, εύσπλαχνε, οικτίρμον και φιλόνηρωπε, ας μη χαθούν εις μάτην οι κόποι μου, ας μην μείνει ανωφελής και μάταιος η προθυμία τους, οδήγησέ τους εις την αλήθειάν σου, στερέωσον εις τον φόβον σου, ενδυνάμωσέ τους εις την φύλαξιν των αγίων

90. Όπ.π., σ. 423.

σου εντολών, κατάπεμψον επ' αυτούς τον θείον όμβρον της επουρανίου ευλογίας σου»⁹¹. Πάμπολα είναι τα δείγματα του λόγου που θα μπορούσαμε να παραθέσουμε για να γνωρίσουμε την άνεση της επικοινωνίας που είχε ο Θεοτόκης με το λαό. Έχουν επίσης ενδιαφέρον οι εισαγωγές που κάνει σε κάθε κήρυγμα, προκειμένου να εισαγάγει τους ακροατές στο θέμα. Στον λόγο «Εις το Πάθος του Κυρίου» λέει χαρακτηριστικά: «Και αυτά τα άλογα και αναίσθητα κτίσματα κινούνται σήμερα, ωσάν να είχαν λόγον και αίσθησιν. Κρύπτει ο ήλιος τας ακτίνας του, καλύπτει τον λαμπρόν δίσκον του, σκότος βαθύ περιβάλλεται, δεν θέλει πλέον να φέγγει ολοτελώς, ως φαίνεται, το εγνωρίζει, ότι σήμερα όλη η κτίσις κρίνεται. Νυν κρίσις εστί του κόσμου τούτου. Η γη εκ θεμελίων σαλεύει, άνω, κάτω, δεξιά, αριστερά, και με άλλην ανώμαλον, άτακτον και φοβεράν κίνησιν ταράττεται, τρέμει, σίεται, το καταλαβαίνει, καθώς βλέπομεν, ότι όλος ο κόσμος σήμερα κρίνεται»⁹² και σε άλλο σημείο λέει: «Ω κρίσις φοβερή, ώ απόφασις φορικτή, ω παιδείυσις μεγαλωτάτη. Σταυρός εις τον αναμάρτητον. Ο αναμάρτητος εσταυρωμένος, άκανθες εις την κεφαλήν του, λόγχη εις την πλευράν του, αίμα από όλα τα μέρη του, όλον το σώμα πληγή. Ετούτος είναι, ώ Θεέ και Πατήρ, ο Λόγος σου ο σεσαρκωμένος; ετούτος είναι ο Υιός σου ο αγαπητός; Ετούτος λοιπόν είναι, ώ Αγία Παρθένε, ο Υιός σου ο μονογενής, ο γλυκύς σου Υιός, ο Ιησούς; Έλα εδώ δείξε

91. Όπ.π., σ. 143.

92. Όπ.π., σ. 239.

μας τα σπλάχνα σου τα μητρικά, ράϊσε την καρδιάν σου με την ρομφαίαν του Συμεών. Κίνησε τους θρήνους σου τους δακρυρρόους, δάκρυσε εσύ και κλαύσε τον Ύιόν σου τον γλυκύν. Κανέννας δεν ευρίσκεται να χύση ένα δάκρυον, κανέννας δεν θέλει να τον λυπηθεί. Αλλ' εδώ τούτος είναι γυμνός, πληγωμένος, νεκρός. Αυτό είναι εκείνο που αποφάσισε ο Πατήρ του ο Θεός. Αυτή είναι η κρίσις του κόσμου»⁹³. Στους επιλόγους του συχνά κλείνει με προσευχή, ή άλλοτε πάλι με προτροπές και αγαπητικές πατρικές συμβουλές: «Ο Θεός σας κράζει και σας καρτερεί με ταις αγκάλες ανοικτές, δια να σας εναγκαλίσει, ωσάν τον άσωτον υιόν, διατί λοιπόν αργοπορείτε; Χριστιανέ μην αργοπορείς να επιστρέψεις προς τον Κύριον»⁹⁴ και αλλού «Σηκώσατε τα όμματα εις τον ουρανόν, ίδετε ποία είναι η πατριδα μας η αληθινή, εκεί είναι τα αληθινά και αθάνατα καλά, δόξα απέραντος, χαρά ανεκλάλητος, βασιλεία παντοτεινή... Μη θελήσετε να ανταλλάξετε τα αιώνια με τα πρόσκαιρα, τα χαροποιά με τα λυπηρά...»⁹⁵.

Ο τρόπος ερμηνευτικής προσέγγισης των θεμάτων του είναι εν πολλοίς όμοιος με τον τρόπο που ακολουθούν όλοι σχεδόν οι Πατέρες της εκκλησίας, δηλαδή ερμηνεία σε γενικές γραμμές της περικοπής, με τη βοήθεια και την γνώμη των άλλων Πατέρων που ασχολήθηκαν με το ίδιο θέμα. Γι' αυτό συχνά βλέπουμε να παραπέμπει στον Άγιο Χρυσόστομο, βασικό ερμηνευτή της Αγίας Γραφής, αλλά

93. Όπ.π., σ. 241.

94. Όπ.π., σ. 236.

95. Όπ.π., σ. 199.

και δεινό ιεροκήρυκα, τον οποίο ίσως να είχε και ως πρότυπο ο Θεοτόκης. Δεν διστάζει να χρησιμοποιεί τον λόγο του Χρυσορρήμονος όταν πρέπει για να στηρίξει την θέση του και χρησιμοποιεί αυτούσιο τον λόγο του, όπως για παράδειγμα στον λόγο της Δ' Κυριακής των νηστειών (α' περίοδος), όπου ο Χρυσοστομικός λόγος είναι οξύς και δεν επιδέχεται αντίρρηση «Τούτους εγώ τους πατέρας (και μη τις θυμού το λεγόμενον είναι νομιζέτω) και αυτών των παιδοκτόνων χείρους είναι φαίην αν. Εκείνοι μεν γαρ το σώμα της ψυχής διϊστώσιν, ούτοι δε ταύτην μετ' εκείνου εις την της γεέννης εμβάλλουσι πυράν»⁹⁶ και αλλού πάλι όταν προσπαθεί να διδάξει στους γονείς την αγωγή των παιδιών τους, συμβουλεύει πως πρέπει μερικές φορές να υπάρχει και η τιμωρία ως παιδαγωγικό μέσο και λέει χαρακτηριστικά «δεν είναι εδική μου η γνώμη, είναι του Χρυσορρήμονος, παδεύεται λοιπόν οι γονείς τα τέκνα σας⁹⁷, με την ίδια δε βεβαιότητα και εμπιστοσύνη αναφέρεται και σε άλλους Πατέρες, όπως: «Δια τούτο ο Ναζιανζηνός αποφασίζει, πως τα πάθη της σαρκός είναι ενωμένα με της πολυφαγίας και της πολυποσίας... και αν τα ανταμώνει έτσι ο Ναζιανζηνός Γρηγόριος και αν τα θέλει ανταμωμένα ο Απόστολος Παύλος, τι ημπορείτε πλέον να ειπήτε;»⁹⁸. Η επίκληση των αστρονομικών του γνώσεων, της φυσικής και της ιατρικής, συχνά επικουρούν το διδασκαλικό του έργο, αλλά και οι φιλοσοφικές

96. Όπ.π., σ. 66.

97. Όπ.π., σ. 74.

98. Όπ.π., σ. 213.

του γνώσεις του επιτρέπουν μερικές φορές να σχολιάζει τον Πλάτωνα, που έλεγε πως «η ψυχή όταν ενωθεί με το σώμα, χάνει όλες τις ειδήσεις που είχε και ολίγον κατ' ολίγον, καθώς λέγουσι οι νεώτεροι των σοφιστών δια των αισθήσεων αποκτά ιδέας των πραγμάτων»⁹⁹ ή σχολιάζει τη διχογνωμία του Πλάτωνα με τους άλλους φιλοσόφους, που ο μεν έλεγε ότι η ψυχή είναι σοφοτάτη, οι δε άλλοι, πως είναι άσοφη και η μάθησις σοφίζει»¹⁰⁰ και στον λόγο «περί όρκου» λέει: «Εκοπίασαν υπέρ το μέτρον οι Πυθαγόριοι, αγωνίστηκαν καθ' υπερβολήν οι Επίκουροι, έχυσαν πολλούς ιδρώτας οι Δημόκριτοι, και οι Αναξιμένεις και οι Ζήνωνες, και οι Στωϊκοί και οι Περιπατητικοί και όλοι οι επίλοιποι φιλόσοφοι όλην την ζωήν τους αφιέρωσαν δια να μάθουν να λέγουσι την αλήθειαν, με όλον τούτο, πολλά άτοπα και ψευδή και αδύνατα είπον»¹⁰¹, ενώ οι γνώσεις του περί την αστρονομία, του επιτρέπουν να κάνει ένα πραγματικό μάθημα για την κίνηση των πλανητών και το σκότος που έγινε κατά την ημέρα της Μεγάλης Παρασκευής¹⁰². Τελικά θα μπορούσαμε να πούμε πως ο Θεοτόκης, όπως και οι Πατέρες των οποίων τα κείμενα συχνά επικαλείται, κηρύττει ερμηνεύων και ερμηνεύων κηρύττει και μάλιστα η ερμηνεία αυτή έχει να κάνει με την προσωπική βίωση της διδασκαλίας του¹⁰³

99. Όπ.π., σ. 60.

100. Όπ.π., σ. 177.

101. Όπ.π., σ. 22.

102. Όπ.π., σ. 112.

103. ΣΚΟΥΛΙΚΑ Κ., *Η Καινή Διαθήκη στα έργα του Νικηφό-*

Ν. Θεοτόκη. Άλλωστε το είπε στους λόγους του, πως δεν μπορούν, οι ιεροκήρυκες, να βάζουν στους ανθρώπους βάρη που δεν μπορούν να τα σηκώνουν, ή να ζητούν από τους πιστούς να κάνουν ζωή που δεν την κάνουν ούτε οι ιεροκήρυκες¹⁰⁴.

ΓΕΝΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ-ΠΟΙΜΑΝΤΙΚΕΣ ΠΡΟΕΚΤΑΣΕΙΣ ΤΩΝ ΛΟΓΩΝ

Η βασική αρχή των λόγων του Θεοτόκη, και νομίζουμε ο μοναδικός του στόχος, ήταν να μεταφέρει το λόγο του Θεού στον κόσμο με ένα τρόπο και λόγο αρκετά δυναμικό και Πατερικό. Ο ίδιος μετέχει των λόγων του, ζει την αγάπη του Θεού, το έλεος και την άπειρη ευσπλαχνία Του, μελετητής από νεότητα των Γραφών και των Πατερικών κειμένων, γίνεται ο δίαυλος της επικοινωνίας του λαού με όλη την Πατερική παράδοση και θεολογία, που αυτονόητα εκείνη την εποχή ήταν πολύ δύσκολο στο λαό να προσεγγίσει τα κείμενα και τον λόγο των μεγάλων Πατέρων. Σε μια ηλικία που τον καθιστά προσιτό και συμπαθή στον κόσμο που τον ακούει, έχοντας το τάλαντο του λόγου, το πάθος να μεταδώσει στους ακροατές του την βεβαιότητά του ότι ο Θεός για μας ενηθρόπησε και ανέβηκε στο σταυρό της θυσίας, όντα ποιμένας που μπορεί να ακούει το λαό και να ανακαλύπτει τις αμφιβο-

ρου Θεοτόκη, (Μεταπτυχιακή-διπλωματική εργασία στο Τμήμα Θεολογίας του Α.Π.Θ), Θεσσαλονίκη 2011.

104. Όπ.π., σ. 69.

λίες του, προσπαθεί να σταθεί κοντά του με κάθε στιγμή της ζωής του, να δώσει στηριγμό, να προτείνει λύσεις, να δώσει παραδείγματα, να κάνει την Αγία Γραφή κοινό κτήμα των ανθρώπων, να επικαιροποιήσει την θεολογία των Πατέρων της Εκκλησίας, να στοχαστεί μαζί με το λαό το μέλλον της ανθρωπότητας χωρίς Θεό, να παρακαλέσει σαν φίλος και αδελφός για επιστροφή στην αγκαλιά του Θεού, να προσευχηθεί για τους ακροατές του, να γίνει «τά πάντα τοις πάσι», με πολύ αγάπη και μεγάλη ταπεινώση. Η εκκλησία αναγνώρισε την μεγαλωσύνη και αξία του, τον ανέβασε στη θέση του Αρχιεπισκόπου, αλλά αυτός παρέμεινε πατέρας και διδάσκαλος ως το τέλος, μοναχός και θεολόγος που κηρύττει θεολογών και θεολογών κηρύττει, γι' αυτό στην πλέον ώριμη ηλικία του Γέροντος και σοφού Επισκόπου, στα 61 χρόνια του, αποσύρθηκε στη μονή του Προφήτου Δανιήλ, όπου τελείωσε τον δρόμο του ως μοναχός και ασκητής στα 1800, παραδίδοντας ψυχή και σώμα στον δικαιοκρίτη Θεό, που τόσο αγάπησε και κήρυξε στη ζωή του, περίπου είκοσι χρόνια πριν χαράξει στη πατρίδα η λευτεριά.

Τα θέματα των κηρυγμάτων του, ακόμα και σήμερα έχουν ενδιαφέρον από ομιλητική και ποιμαντική άποψη, γιατί αποτελούν διαχρονικά μηνύματα εκκλησιαστικής εμπειρίας, αγίων πατέρων και μεγάλων μορφών της Εκκλησίας μας. Οι θέσεις του και οι διδαχές του περί της ανατροφής των παιδιών, περί του όρκου, περί της ανωνύμου αμαρτίας του εγωϊσμού, περί του μεγάλου θέματος της θείας μεταλήψεως και της μετανοίας, οι απόψεις του

για την κατάκριση και την ματαιότητα των ανθρωπίνων πραγμάτων ή περί της αρετής και της κοιλιοδοουλίας, αλλά ακόμη και οι λόγοι του περί της υπερηφανείας, της υπομονής, της αγάπης, καθώς και οι υπέροχοι λόγοι του για το Πάθος του Κυρίου Ιησού Χριστού, παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για κάθε έναν ο οποίος αναζητεί πηγές για να αντλήσει την πείρα των Πατέρων και της εκκλησιαστικής βιοτής, προκειμένου να ετοιμάσει τον δικό του λόγο.

Με τρόπο που δείχνει σεβασμό και αγάπη κυρίως στο ακροατήριό του, ο Θεοτόκης, προσεγγίζει τα θέματά του έχοντας την αίσθηση ότι διακονεί το μυστήριο του λόγου του Θεού και της Εκκλησία Του, αλλά η διάκρισή του τον οδηγεί με πολύ πατριχότητα να μιλά στους ακροατές του, ακόμα κι όταν θέλει να τους ψέξει για την αμαρτία. Δεν απευθύνεται στους αμαρτωλούς μόνο για να καυτηριάσει τις πράξεις τους, αλλά απευθύνεται και στον εαυτότου, δεν αποστασιοποιείται αυτός ως «καθαρός» από τον πταίσαντα λαό, αλλά θεωρεί πως όλοι έχουν ανάγκη θεραπείας και επιστροφής στην αγκαλιά του Θεού: «Αμαρτωλοί δυστυχησμένοι και ποία δι ημάς ελπίδα; Ημείς με ταις ασωτίες της σαρκός μας πληγώνομεν το άγιο σώμα του κάθε στιγμής. Ημείς με αισχρολογίες, με ψεύδος, με τους όρκους, με ταις κατάκρισες και συκοφαντίες, του πικραίνομεν τα χείλη.περισσότερον από το όξος και την χολήν. Αμαρτωλοί ταλαίπωροι, ποία ελπίδα δι ημάς; ... Ας επιστρέψωμεν λοιπόν, χριστιανοί μου εις αυτόν, ας αφήσωμεν την αμαρτίαν, ας τρέξωμεν εις τα

εξομολογητήρια, ας ζητήσωμεν μετάνοιαν και διόρθωσιν και αυτός πάλιν εδικός μας είναι, συγχωρεί ταις αμαρτίες μας και επιστρέφει προς ημάς, “επιστρέψατε προς με, λέγει Κύριος των δυνάμεων και επιστραφήσομαι προς ημάς” λέγει Κύριος των δυνάμεων»¹⁰⁵. Οι λόγοι του Θεοτόκη έχουν αξία όχι μόνο για την ομιλητική και την ποιμαντική τους διάσταση, αλλά ο μεστός και τεκμηριωμένος λόγος του, η βιβλιογραφική του ενημέρωση στην Αγία Γραφή και τους Πατέρες, η επιστημονικότητά τους, η φιλοσοφική τους διάσταση, η θεολογική τους δομή, η ανάπτυξη των δογματικών σημείων, η επιλογή κοινωνικών θεμάτων, καθιστούν τους λόγους αυτούς χρήσιμους από και από κοινωνιολογικής απόψεως, διότι μας δίνουν τον χάρτη των προβλημάτων και των προβληματισμών της κοινωνίας και της Εκκλησίας κατά την κρίσιμη περίοδο της Τουρκοκρατίας. Οι λόγοι αυτοί, μαζί με όλους τους άλλους που εξεφώνησε και εξέδωσε ο Θεοτόκης, απετέλεσαν την ζύμη της αναγέννησης του νέου Ελληνισμού. Κράτησαν αναμμένη τη φλόγα της πίστεως και της πνευματικής και εθνικής ελευθερίας του λαού μας, λειτούργησαν ανασχετικά στην Δυτική προπαγάνδα στα Ιόνια νησιά, στήριξαν και έθεσαν τις βάσεις της παιδείας του γένους, δίδαξαν σε καιρούς αμάθειας όχι μόνο την πίστη, στον υπόδουλο Έλληνα, αλλά και την ιστορία του και τη φιλοσοφία και θεολογία των προπατόρων του γένους, κράτησαν ζωντανή τη γλώσσα ενός λαού, που στα τετρακόσια χρόνια δουλείας, κινδύνευε να χαθεί οριστι-

105. Όπ.π., σ. 385. Πρβλ. Ζαχ. 1, 3.

κά. Η χάρις αυτής της δημώδους γλώσσας, που καλλιέργησε ο Θεοτόκης, μαζί με άλλους μεγάλους της γενιάς του, κάνει και σήμερα ακόμη τα κείμενα αυτά θελκτικά και χρήσιμα αναγνώσματα.

Θέλουμε να ελπίζουμε ότι η επανέκδοση των «Λόγων εις την Αγίαν και Μεγάλην Τεσσαρακαστήν», θα φανεί πολλαπλά χρήσιμη σε κάθε φιλομαθή και αναζητητή του καλού εκκλησιαστικού λόγου και θα καταφανεί για ακόμη μία φορά, ότι η διαχρονία αυτού του λόγου, σηματοδοτεί την αξία όχι μόνο του λαμπρού ρήτορα και σοφού εκκλησιαστικού ανδρός του Νικηφόρου Θεοτόκη, Αρχιεπισκόπου Αστραχανίου και Σταυρουπόλεως, αλλά και τη δύναμη του λόγου της Εκκλησίας μας ανά τους αιώνες.